

Şurût-ı Salâtlar İlmihal midir? Edebî Türlerin Tanımı, Tespiti, İsimlendirilmesi Meseleleri Bağlamında Şurût-ı Salâtlar ya da Salâtnâmeler

OĞUZ YILMAZ

Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye
oguzyilmaz@sdu.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 17.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date : 28.12.2022

Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2022

Atrif/ Cite as

Yılmaz, Oğuz. "Şurût-ı Salâtlar İlmihal midir? Edebî Türlerin Tanımı, Tespiti, İsimlendirilmesi Meseleleri Bağlamında Şurût-ı Salâtlar Ya da Salâtnâmeler". *İstem* 20/40 (2022): 399-422.
<https://doi.org/10.31591/istem.1225848>

Öz

Osmanlı'da eğitim faaliyetlerinde kullanılan dinî eserler, nesrin yanı sıra nazım tarzıyla da kaleme alınmış ve bazı edebî türleri meydana getirecek niceliğe ulaşmıştır. Namaza yönelik konuları ele alan şurût-ı salâtlar da aynı kategoride değerlendirilecek bir edebî türdür. Esasında, şurût-ı salât adında bir tür bulunmasına rağmen bu tür ile ilgili yapılan bazı akademik araştırmalarda -istisnaları olmakla birlikte- genellikle gerekçelendirilmeksizin, eser/kavram çözümlemesine gidilmeksizin, teorik zeminin ve literatürün ilmihal kavramından hareketle kurulmaya/oluşturulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durumun da yazın türlerine dair bir kavram karmaşasını ve literatür dağınıklığını beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Çalışmada, söz konusu dağınıklığı gidermek adına öncelikle "edebî tür" mefumu çerçevesinde bir teorik zemin oluşturulacak, fıkıh ve ilmihal tabirleriyle ilgili kavram çözümlemesi yapılacaktır. Sonrasında yazın tarzı ve faaliyetlerine de odaklanılarak telif/ölgün şurût-ı salâtların, fıkıh ve ilmihal kavramlarıyla ilişkisine yönelik hususlar bağlamında tanımlanmasına, parametrelerinin belirlenmesine, kavramsal çerçeveye oturtulup betimlenmesine çalışılacak, birkaç şekilde anılmaları hasebiyle bu tür için standart ismin kullanılması teklif edilecektir. Ayrıca fıkıhla ilgili türlere yönelik bir tasnif denemesi ile şurût-ı salât literatürü oluşturulacaktır. Çalışmanın amacı; modern denilebilecek bir araştırma sahası olan edebî tür tartışmalarında değinilen uzlaşım kümeleri ve düzen verme ilkesi bağlamında sınırları çizilerek sabitlenmiş, sadece namazla alakalı hususları konu edinen şurût-ı salât isminde müstakil bir türün ve literatürünün *tespitinin* yapılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Dinî Edebî Türler, Fıkıh, İlmihal, Şurût-ı salât/Salâtnâme.

Abstract

Are Shurût-i salâts 'İlmihal'? Shurût-i salâts or Şalâtnâmes In the Context of Definition, Determination and Naming Issues of Literary Genres

Religious works used in educational activities in the Ottoman were written in verse as well as

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

prose and reached the level of creating some literary genres. Shurūṭ-i ṣalāts, which deal with the subjects related to prayer, are also a literary genre to be evaluated in the same category. In fact, although there is a genre named shurūṭ-i ṣalāts, it is detected that in some academic works on this genre, -with exceptions-, it is generally tried to be established/created based on the ʿilmihāl concept of the theoretical ground and literature, without going to the analysis of the work/concept, without any justification. Therefore, it has been observed that this situation brings along conceptual confusion and literature clutter on literature types. In the study, first of all, a theoretical ground will be formed within the framework of the concept of “literary genre” in order to eliminate the clutter in question, and a conceptual analysis of the phrases fiqh and ʿilmihāl will be made. Afterwards, focusing on the literary style and activities, it will be tried to define the original shurūṭ-i ṣalāts in the context of the issues related to the concepts of fiqh and ʿilmihāl, to determine their parameters, to put them in a conceptual framework and to describe them, and it will be proposed to use the standard name for this genre because it is mentioned in several ways. In addition, with a classification attempt for the genres related to fiqh, the literature of shurūṭ-i ṣalāt will be created. The purpose of the this work; is to determine an independent species and its literature, fixed with borders, she has the name of shurūṭ-i ṣalāt which only deals with matters related to prayer, in the context of sets of conventions and the principle of ordering mentioned in literary genre debates which is a field of research that can be called modern.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Religious Literary Genres, Fiqh, ʿilmihāl/Catechism, Shurūṭ-i ṣalāt/ Ṣalātnâme.

Giriş

Şurūṭ-u’s-salāt, mukaddimetü’s-salāt, salātnâme gibi isimlerle de anılmakla birlikte namazla ilgili konuları içeren eserlerden müteşekkil *edebî türü* adlandırılmada, yaygın olarak Farsça terkip ile oluşturulan *şurūṭ-ı salāt*¹ kavramı kullanılmaktadır/tercih edilmektedir. Dinî, tasavvufî yapıda/karakterde olan ve Türk İslam edebiyatı olarak adlandırılan sahanın edebî türleri arasında yer alan ŞS, sözlük anlamı itibarıyla “namazın şartları” anlamına gelmektedir. İstihâlî açıdan ise yazılan eserlerin muhtevası da dikkate alındığında ŞS: “Müslüman vasfına sahip olabilmenin ve türün temel konusunu teşkil eden namazla mükellefiyetin (vücûb) ilk adımını içermesi hasebiyle İslam ve iman esaslarını, başta temizlik/taharet, abdest, teyemmüm, gusûl, ezan olmak üzere *namazın öncülleri*² (*mukaddime*) ve *şartları, rûkûnleri/farzları, sünnetleri, vacipleri, müstehapları, müfsitleri, mekruhları gibi bu ibadetinin edasına yönelik konuları*³ içeren; muhatap kitlenin faydalanması, bilgilenebilmesi hatta ezberlemesi amacıyla kaleme alınan sistematik Türkçe telifler”⁴ şeklinde tanımlanabilir.

“Edebîlik” mefhumu dikkate alındığında tür kapsamına girebilecek eserlerin “mevzun-mukaffa” olma (manzum) niteliği de ilgili tanıma dâhil edilebilir.⁵

¹ Bundan sonra ŞS olarak anılacaktır.

² Öncül kelimesi, Mantık ilmindeki kıyas önermelerinde kullanılan terim anlamı ile kullanılmamıştır.

³ İbareye vurgu yapılması; aşağıda tür, edebî tür, klasik fıkıh eseri, klasik ilmihal ve ŞS ayrımına dair konular işlendikten sonra görüleceği üzere ŞS’lerin “sadece” namaza dair konuları ele aldığı düşüncesi sebebiyledir.

⁴ ŞS’lerde sistematik bir bütünlük/tutarlılık bulunmakla birlikte takdim-tehire gidilerek bir kısım eserde, “şurūṭ-ı salāt, ferâ’iz-i salāt/erkân-ı salāt vs.” başlıklarıyla namaz konusuna doğrudan girilip abdest, gusûl gibi konuların sonraya bırakıldığına; bir kısmında ise abdest, gusûl konuları işlendikten sonra namazın şart ve rûkûnlerinin ele alındığına rastlanmaktadır.

⁵ Edebîlik mefhumu, türlerin tasnifi ve bu tasnife mensur eserlerin alınıp alınmaması gerektiği hususları çerçevesinde belki de bu çalışmanın açmazları ve tartışılması gereken konuları arasındadır. Nitekim eserlerin edebî olup olmadığı noktasındaki kıstaslara dair de -bir eserin sadece mevzun-mukaffa olması o eseri edebî olarak nitelemeye yeter mi? gibi- bazı tartışmalar bulunmaktadır. Aynı bir araştırmada ele alınması daha doğru olacağı için gelenek dâhiindeki →→

Edebîlik hususu bir kenara bırakılırsa ŞS ile ilgili literatürü çeşitli kollarıyla mensur ve manzum teliflerin, mensur ve manzum diller arası veya diliçi tercüme-ler oluşturmaktadır.⁶ Öte yandan söz gelimi bazı çalışmalarda klasik fıkıh eserlerinin, ilmihallerin, ferâizlerin ve ŞS'lerin aynı listede yer aldığı ya da tam tersi ŞS'ye yönelik bir çalışmada telif ve tercüme yazın faaliyeti gibi yönlerden ayırma/tasnife gidilmediği veya bazı ilmihal ya da fıkıhla ilgili eserlerin ŞS literatürü ile birlikte zikredildiği dikkat çekmektedir. "Telif" ve "edebî tür" kavramları çerçevesinde düşünüldüğünde böylesi bir muhteva, yazın tarzı ve faaliyeti ayırımının gözetilmediği listeleme/tasnif farklılıklarının da bir dağınıklığa, kavram karmaşasına ya da bazen eksik, hatalı bilgilerin dolaşıma sokulmasına sebebiyet verdiği görülmüştür.⁷ Bu sebeple çalışmada öncelikle ilgili literal dağınıklığı ve karmaşayı bir nebze gidermek amacına binaen Türk İslam edebiyatı metodolojisiyle; "tür" ve "edebî tür" kavramları, akabinde tanımları, parametreleri, kapsamı/sınırları çerçevesinde kavramsal çözümlemesi yapılarak fıkıh, ilmihal, ŞS tabirleri, bu tabirlerin aralarındaki ilintiler, klasik fıkıh kitabı ve ilmihal kitabı tabirlerinin yaygın kullanılan literal anlamlarından hareketle ele alınacaktır. Ayrıca bu tabirlerin altında yer verilebilecek ürünlerin muhtevalarını, telif/özgün ve tercüme⁸ yazın faaliyeti farkı gözetilerek "telif şurût-ı salât" eserlerinin merkeze alındığı ihvas ettirilecek şekilde irdelenecektir.

Türk İslam edebiyatı ya da daha genel ifadeyle klasik Türk edebiyatı sahasındaki ve kollarındaki teliflerin türlerine, türlerin tanımına, tespitine, çeşitli ölçütlere göre sistematik tasnifine vb. yönelik deneme aşamasındaki, tatmin edici noktalara yaklaştıracak ağırlıkta ve nicelikte teorik/kuramsal çalışmaların⁹

→ →

manzum ŞS'lere odaklanan bu çalışmada ilgili tartışmanın mevcudiyetini zikretmekle yetineceğiz.

⁶ Mensur örnekleri de bulunmakla birlikte çalışmanın ana konusunu ve iddiasını teşkil etmesinden dolayı ŞS tabiriyle aksi belirtilmedikçe Türkçe manzum telifler kastedilecektir.

⁷ Edebî türlerin tartışmalı yönlerine yeni yeni odaklanılması dolayısıyla da türlerin tek tek sınırlarının tespiti noktasında çalışmaların yeterli seviyede olmamasından ötürü bu şekildeki telif ve tasnif dağınıklığının doğal olduğu da düşünülebilir. Makul zeminde, ilmi usullerle edebî türlerin müstakil bir şekilde tespitine yönelik yapılan/yapılacak çalışmaların klasik Türk edebiyatı dönemindeki şekil, konu ve ürün çeşitliliğini, zenginliğini de ortaya çıkaracak olması bakımından önem arz ettiği kanaatindeyiz.

⁸ Osmanlı yazım/yazın geleneğinde telif niteliğinde olsa bile müelliflerin eserleri için "Terceme-i ..." şeklinde başlayan başlıklar koydukları görülmektedir. Burada çalışmanın hacmi ve ana konusu itibarıyla ilgili husus göz ardı edilerek değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Ayrıntılı bilgiler için Saliha Paker, Zehra Toska, Cemal Demircioğlu, Sadık Yazar gibi araştırmacıların telif, tercüme, şerh konularının meselelerine, problemlerine odaklanan ilgili çalışmalarına bakılması yerinde olacaktır.

⁹ Kavram üretme, o kavramın sınırlarını çizme, ne için kullanılması gerektiğini net şekilde belirtme, metotlara, telif, tercüme, şerh vb. stratejilere yer verme gibi açılardan Osmanlı edebî geleneğinde sistemleştirilmiş teorik veçhenin daha arka planda kaldığını söylemek mümkündür. Örneğin bilhassa Tanzimat öncesi mütercim ya da şârihleri tercüme ve şerh türündeki telif faaliyetlerini gerçekleştirirken dolaylı değinmeler dışında genellikle bu faaliyetlerde izledikleri yollara/stratejilere, metotlara dair doğrudan bilgi vermemektedir. Söz gelimi -farklılıkları doğal olarak bulunmakla birlikte- metot yönünden tasavvufi şiir şerhlerinin aşağı yukarı benzer yollar/şablonlar izlenerek yapıldığı ve bir şerh geleneğinin oluştuğu söylenebilir. Fakat bu geleneğe dair akademik çalışma yapacak kişinin ilgili telifi/telifleri ele alıp inceleyerek, tamamen tahlil ederek mütercim ya da şârihin metoduna yönelik hükümler çıkarmak zorunda kaldığı görülebilmektedir. Benzer bir durumun edebî türler hususunda da geçerli olabilir. Nitekim klasik Osmanlı dönemi edebî geleneğinde türler ve tasnif noktasında sistemli teorik kaynak bulunmamaktadır. Klasik dönem sonrasında türlere dair ilk çalışma yapanlar aynı şekil ve muhtevadaki eserlere yönelik incelemeleri neticesinde -muhtemelen biyografik, bibliyografik kaynaklardaki etiketi/tanımlamayı, Mevlid gibi türün kurucu metinlerini, yazma eserlerdeki

→ →

henüz yapılmadığı bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Edebî türler konusuna dair tartışmaları anlamlandırmaya katkıda bulunabilmek adına bu çalışmada, Türk edebiyatında yazar ve okuyucu açısından ŞS'nin spesifik, müstakil bir edebî "türe" ve pratiğe karşılık geldiği, dolayısıyla klasik fıkıh ve ilmihal eserlerinin ŞS literatür listesinin dışında bırakılması gerektiği; edebî tür özelindeki bazı araştırmalardan ve tarihsel süreçte ŞS türü kapsamına girmeye müsait, örneklem olabilecek nicelikteki eserlerin sınırları belli muhtevalarına¹⁰ dair incelemeler neticesindeki tespitlerle ve değerlendirilmelerle ortaya konacaktır.¹¹

1. Edebî Türe Dair

İnsan zihnindeki soyut sınıflandırmalara işaret eden *tür/nevi*; "aynı cins varlıklar ya da nesnelere bütünü içinde *ortak özellikleri bulunan özdeş tip ya da ayrı grup*"¹² anlamına gelmektedir. Tarifte yer alan *ortak özellikler* ifadesi bir türün grubunu, kendi konumunu belirlediği gibi nesnelere/şeyler arasındaki *farklı özellikler* de bir türün diğerinden ayrılmasını, bizatihi tanımlanabilmesini sağlamaktadır. "Tür" kavramı; cins, nev' (tür), fasl (ayrım), araz-ı hassa (özel özellik) araz-ı amm (genel özellik) maddelerinden müteşekkil beş küllî/tümelde yer alması hasebiyle *Mantık* ilminin de temel konuları arasındadır. Dolayısıyla lafzın neye delalet ettiği ve tanımının yapılması *Mantık* çerçevesinde de anlamlandırıldığı dikkate alındığında kavramsal olarak "tür" ile ne anlatılmak istendiğine bu ilmin penceresinden de bakmak uygun düşecektir. Bu bağlamda *Mantık* açısından: *hem ortaklık hem özellik bakımından "o nedir" sorusunun cevabı olarak söylenir ki bu türdür ve şöyle tasvir edilir: Tür, "o nedir" sorusuna cevap olarak gerçeklik bakımından değil sayıca değişik birçok şeyi ifade etmek üzere*

→ →

başlıkları veya müelliflerinin eserlerine bilhassa konu açısından nitelik atfettikleri, metin içinde gönderme yaptıkları tabirleri de dikkate alarak ilgili malzemeyi bazı türler altında sınıflandırmışlardır. Tür tasnifine kaynaklık eden model metinler hakkında ayrıca bk. Hatice Aynur, "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 58-60.

¹⁰ Klasik Türk edebiyatında türlerin tespiti noktasında tasnifler daha çok, nesir ya da nazım gibi şekilden/biçimden ziyade -eserlerin yapısal faktörlerinden dolayı beraberinde problemleri, tartışmaları getirir de- muhtevaya veya üsluba göre, metnin muhataba neyi/nasıl anlattığından hareketle yapılmıştır. Biz de biçim/şekil ikinci planda olmak kaydıyla temelde "edebî tür" kavramına dair tanımda "sınırları aşağı yukarı belli spesifik muhtevaya-izleğe/teme sahiplik ve bu muhtevanın konum olarak özellikle müstakil eser formatında, en azından türe dair vurguyla, ayrı bir başlıkla bir eserin içinde ele alınması" maddelerini de içermesi gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca bk. Mustafa Tatcı, "İslâmî Türk Edebiyatında Türlerle İlgili Bazı Mes'eleler", *Edebiyattan İçeri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 2-6; Mustafa İsen, "Türler", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, ed. Mustafa İsen (Ankara: Grafiker Yayınları, 2009), 251; Aynur, "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler", 47, 54.

¹¹ Türlerle yönelik bazı örnek tasnifler için ayrıca bk. Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 99-176; Fahir İz - Günay Kut, "Divân Edebiyatında Nazım Türleri-Divân Edebiyatında Nesir Türleri", *Büyük Türk Klasikleri* (İstanbul: Ötügen Neşriyat - Söğüt Yayıncılık, 1985), 1/243-252; Amil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (Ankara: MEB Yayınları, 1998), 349-365; Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2014), 11-21; Edith Gülçin Ambros, "Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 65-73; Ferdi Kiremitçi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (2015), 326-327.

¹² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), "Tür", 5/4943; Orhan Hançerlioğlu, *Türk Dili Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), "Tür", 5/3215.

söylenen küllîdir.”¹³ şeklinde tanımlanmasıyla tür, yatay ve dikey düzlemde benzer/ortak özellikleri ve daha önemlisi farklı yanları olan “şeylerle” kendi içinde müstakil bir birimdir ve üzerinde cins kavramının bulunduğu, ortak özellikleri olan bireylerin tamamından ayrı¹⁴ bir konumdadır. İlgili tanımları edebiyat sahasına uyarladığımızda “edebî tür”¹⁵ terkininin; bazı ortak noktaları bulunmakla birlikte cinsinden ayırt edici çeşitli özellikleriyle/yönleriyle net şekilde ayrılan, özel bir grup/küme teşkil eden, kendine has yapısı olan, tarihsel süreçte aynı/benzer içerik ile ve amaca binaen yazılan ürünlerin zenginleşerek meydana getirdiği geleneğin çerçevesinde, edebîlik iddiası da taşıyabilen eserleri/metinleri, yazım/telif faaliyetlerini¹⁶ sınıflandırmak, bu faaliyetleri tanımlamak için kullanıldığı söylenebilir.

Tarifi yapılırken çeşitli yönler ifadesiyle vurgulanan türün kapsamına genel itibarıyla; “konu, retorik yapı ve biçimsel düzen” açısından ayrımlık içeren ya da yakın benzerlik gösteren metinlerin dâhil edildikleri (grup) görülmektedir. Bilhassa “konunun” “tekrar spesifikleşmesi” neticesinde alt türün¹⁷ ortaya çıktığı; grup veya tarihsel aileye mensubiyet yönüyle de her türün, (yazılım) amacının belirlediği baskın özelliğiyle tanındığı belirtilmektedir.¹⁸ Kısacası aynı edebî tür sınıfına mensubiyete dair tanımda, birden fazla metnin “konu (muhteva, kelime kadrosu), retorik yapı (belâğat/anlatım biçimi), biçimsel düzen/yapı (nazım, nesir, hacim vb.)” ya da “yazılım amacı ve üslup”¹⁹ gibi ölçütleri içermesi yönünde bir sabitleme/tesbüt/tahdîd (kalıplama) yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada sabitleme ile; kesin/mutlak bir şekilde olduğu yerin dışına çıkarmamak yönüyle kısıtlayıcılık değil, modern ilmî usuller-esaslar içerisinde de yer alan tasnifleme ge-

¹³ Esirüddin Ebherî, *İsâgüçî (Mantığa Giriş)*, inc.-thk.-çev. Hüseyin Sarioğlu, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, 67-69.

¹⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK), “Tür” <https://sozluk.gov.tr> (Erişim 15 Mayıs 2022).

¹⁵ Edebî tür yerine bazen nevi ya da nazım türü tabirleri de kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra (mersiyelerde genellikle terkin-i bend, mevlidlerde mesnevi gibi) bazı türler için özel nazım şekillerini kullanmak gelenek halini almış iken tartışmalı olmakla beraber bir kısım türler de bizatihi (kaside, gazel, ilahî, türkû gibi) hem nazım şekli hem nazım türü olarak isimlendirilmiştir. İsimlendirme ve edebî ürünleri tespit ve tasnif noktasında bazı metinlerin tür mü yoksa tarz mı oldukları hususu da edebî türlerle ilgili bir diğer tartışma konusudur. Bu bağlamda alegorilerin tarz olarak değerlendirildiği bir çalışma için bk. Berat Açıl, “Bir Tür mü Tarz mı? Klasik Türk Edebiyatında Alegori”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014/2), 145-167; Münazaraların tür ve tarz kavramları bağlamında tartışılarak ortak temada olmaları hasebiyle kararın tür yönünde verildiği çalışma için bk. Şeyma Benli, *Klasik Türk Edebiyatında Münazara Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tartışmaların Hikâyesi* (İstanbul: DBY Yayınları, 2021), 40-42; Edebî türler çerçevesinde, bazı yanlışlara da işaret edilerek devriye türünün tanımı ve tespitine dair yapılan değerlendirmeler için bk. Nusret Gedik, *Türk Edebiyatında Manzum Devriye* (İstanbul: H Yayınları), 2018, 97-113.

¹⁶ Çalışmada “edebî tür” terkinin sadece yazılı faaliyetleri işaret etmek üzere kullanılmıştır.

¹⁷ Alt türün alt türü dememek adına dallanmaya, kollara ayrılmaya müsait edebî türler hiyerarşik olarak ara unsurlarla, ana tür-tür-alt tür şeklinde de tasnif edilebilir. Nitekim böylelikle konusu, sınırları belli spesifik türler, alt türden ziyade hiyerarşi açısından bir üst kolu temsil ettikleri vurgulanır tarzda “tür” tabiri altında değerlendirilebilecektir: Fıkıhla ilgili türler (cins/ana tür); ilmihal (tür), tercüme ilmihal (alt tür); telif şurût-ı salât (tür), yeniden yazım şurût-ı salât (alt tür), tercüme şurût-ı salât (alt tür) gibi.

¹⁸ John Frow, *Genre* (London and New York: 2006, Routledge), 67, 70, 74’ten akt. Aynur, “Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler”, 49; Akkuş, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, 14-15.

¹⁹ Hüseyin Ağca, “Tür”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006), 6/151; Ambros, “Gülme Güldürme ve Güllünc Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”, 67.

rekliliğinin sonucu, edebî türlerin mümkün olduğunca düzeninin verilmesi, yerlerinin tespit edilmesi, saflaştırılması/şeffaflaştırılması, anlamlandırılması kastedilmiştir. Öte yandan konuyla irtibatlı olarak: “Modern tür teorisinin; tasvirici olduğu, türlerin muhtemel sayısı ile ilgili bir sınır getirmediği, yazarları uymaya mecbur kurallar koymadığı, geleneksel türlerin birbirine karışarak yeni bir türün meydana gelebileceğini, -türlerin tespit edilerek sabitlenmesi, değişkenlik göstermemesi ilkelerine atıf yapan- “türlerin saflığı” şeklinde adlandırılan teorisinin yanı sıra türün bu saflık esası olduğu kadar kapsamlılık veya zenginlik üzerinden de türlerin inşa edilebileceğini (tek bir şeye indirgenmiş türlerle birlikte yeni şeylerin ilâvesiyle oluşan türleri) kabul ettiği, bir türün diğerinden farkı üzerinde ısrarla durmak yerine “orijinal dehanın” ve her sanat eserinin yegâneliğini önemle vurgulamalarından sonra, bir türü tür yapan şeyi, o türdeki eserlerin ortaklaşa kullandığı edebî anlatım vasıtalarını ve ortak edebî amacı bulmaya çalıştığı” da dile getirilmiştir.²⁰ Buna göre modern tür kuramların türleri mutlak şekilde sabitleme gibi bir iddiada bulunmadığı anlaşılmaktadır. Fakat yine de Türk edebiyatı özelinde söylenecek olursa sınırları net olan türlerde bu sınırlar ihlal edilmemeli, şekil ve muhteva yönüyle benzerlik, ortaklık ya da yakınlıklardan dolayı farklı telif türü ve tarzındaki edebî eserlerin sınırları net türler kapsamında zikredilmemesi gerekir.

Sınırların belirlenmesine yapılan vurguyla *nispeten sabit metinsel uzlaşımlar/teamüller kümesi* olarak görülen *türün sisteminin söylemi yasalastırma, tedvin etme etkinliği olduğu* dolayısıyla *bir türü çözümlerken hangi tür metinleri kendi yasası altında topladığına, hangi tür metinleri dışladığına, bu toplama ve dışlama etkinliği esnasında hangi toplumsal pratiklerle bağlantılı olduğuna, kendisini işleten öznelere hangi imkânları açıp, hangilerini kapattığına - bunların zaman içerisinde nasıl bir değişime uğradığına özen göstererek- bakmak gerektiği* de ifade edilmiştir.²¹ Bu açıdan bakıldığında da *türler teorisi bir düzen verme ilkesi* olup “bu teori, edebiyatı veya edebiyat tarihini zaman veya coğrafyaya (devirlere veya millî dillere) göre değil, fakat kendine has bir edebî kuruluş veya yapı tipine göre gruplandırmaktadır.”²²

Türe dair konuşan çalışmalarda türleri sabitleme, kümeleme, teorik zemine oturtma açısından ölçüt olarak şekilden ziyade²³ genellikle “muhteva/özel konu-izlek/tema bütünlüğü” ön plana çıkıyorsa da içsel ve dışsal ilişkilerden, şekil-muhteva yönüyle iççelik ve benzerliklerden dolayı tespit yapabilme noktasındaki bulanıklıktan, geçişkenlikten, bu geçişkenliklerin de etkisiyle bir türün diğerini doğurmasından ya da çoğulluktan vb. ötürü edebî türleri bazen net sı-

²⁰ René Wellek - Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel (İzmir: Akademi Kitabevi, Ekim 2005), 210.

²¹ Fatih Altuğ, “Başka Türü Bir Yaklaşım Mümkün mü?”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 36, 40-41; Ali Nihat Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair* (İstanbul: Sühulet Basım Evi, 1937), 28.

²² Wellek - Warren, *Edebiyat Teorisi*, 201.

²³ Örneğin muhtemelen Batı edebiyatındaki ürünlerin yapısının da etkisiyle Wellek ve Warren edebî türlerin tespiti noktasındaki ölçüte şeklin de dâhil edilip edilmeyeceğini sorgulamıştır. Wellek - Warren, *Edebiyat Teorisi*, 206.

nırlarla sabitlemek, tasnif etmek mümkün olamamaktadır.²⁴ Bu bağlamda çalışmanın konusu itibarıyla ŞS türü özelinde herhangi bir sabitlemenin, tasnifin mümkün olup olmadığını anlamak, ŞS'nin kodlanarak sınırları çizilmiş hususî/müstakil bir edebî tür alanına taşınabilmesi, konumlandırılabilmesi için; içsel-dışsal ilişkide bulunduğu, ortak yönleriyle benzeştiği fıkıh ve ilmihalin anlam ve telif faaliyeti yönünden çözümlenmesinin yapılması, iki kavramla karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak betimlenmesi gerektiği düşünülmektedir.²⁵

2. Edebî Türler Bağlamında Kavram Çözümleme Denemesi: Fıkıh ve İlmihal

Edebî tür mefhumu, -yukarıda da kısmen geçtiği üzere- Türk edebiyatında daha çok Batı menşeli çalışmaların kaynaklık ettiği modern bir araştırma sahasıdır. Bu sebeple edebî türe dair henüz yeni sayılabilecek tartışmalarda, -geleneği göz ardı etmeden- ele alınacak türün temelindeki kavramın tercih edilen geniş ve yaygın kullanımın ön plana alınıp ilişkili olduğu kavramların çözümlenmesiyle, literatür analizleriyle tür sabitlemesinin yapılması, problemi çözmek adına atılacak adımlardan biri olarak görülmüştür. Dolayısıyla telif türü açısından fıkıh ve ilmihal kavramlarının anlam dünyaları kısaca aydınlatılmaya çalışılıp bu bilgilerin edebî tür bağlamında sağlamlasının yapılarak bir zemine oturtulduktan sonra ŞS türünün sabitlemeye tabi tutulmasının biraz daha kolaylaşacağı düşünülmektedir.

ŞS'nin ast-üst ilişkisi içinde bulunduğu kavramlardan biri konumundaki ve bu türe nispetle hiyerarşik olarak "cins" kapsamına alınabilecek fıkıh: "Sözlükte bilmek, anlamak, bir şeyi izan ile şuurlu bir şekilde kavramak, onun esasına vakıf olmak anlamına gelmektedir. İstilâhî olarak ise insanın amel yönüyle lehine ve aleyhine olan şerî amelî hükümleri (ibadetler, suç ve cezalar, muâmeleler) bir meleke halinde mufassal delilleri ile bilmesi, İslâm'ı bir bütün olarak Şâri'in maksadına uygun biçimde doğru kavraması ve onu ahirete giden dünya hayatlarında mutlu olacakları bir biçimde pratik hayata geçirme kabiliyet ve başarısıdır."²⁶ Kavram burada dinî bir ilim sahasından ziyade şerî hükümlerin hakkıyla bilinmesini (teori) ve tatbik edilmesini (pratik) içerecek tarzda tarif edilmiştir. Bu bağlamda: "Bireyin hem yaratıcısına karşı ameli sorumluluklarını hem de diğer bireyler ve toplum karşısındaki hak ve sorumluluklarını konu edinen fıkıh; Müslüman bilginlerin Hz. Muhammed'in vefatından sonra Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak, aklın asıl rol oynadığı icma, kıyas, mesalih-i mürsele, örf gibi yardımcı kaynaklarla Müslümanlar için uygulanabilir ve yaşanabilir formlar

²⁴ Konuyla ilgili ayrıca bk. Haluk Gökçalp, "(Eski Türk Edebiyatında) Edebî Türler", *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2009), 291-295; Ali Emre Özyıldırım, "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşti", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 135-165; Ridvan Canım, *Eski Türk Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2010), 9.

²⁵ İlmihallerde ibadât, muâmelât ve ahlak konularının yanı sıra akaidle ilgili meselelerin de ele alındığına rastlanabilmektedir. Dolayısıyla tür yakınlığı, türler arası benzeşen, kesişen noktalar, geçişkenlikler, türlerin sabitlenmesi, literatürün teşekkülü vb. çerçevesindeki hususlar ilmihaller ve sadece akaide dair muhtavanın işlendiği akaidnâmeler için de geçerli olabileceğinden bu konu da ayrı bir çalışmada incelenebilir.

²⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), "Fıkıh", 144.

üretmeleri; yeni durumlar karşısında ictihad ederek çözüm yolları önermeleri sonucu hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir. Fıkıh, bir yönüyle yönlemsel ve temel ilkeleri içere *usûl*, diğer yönüyle tikel durumlara ve uygulamalara ilişkin çözümler üretmeyi kapsayan *furû* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ancak, zamanla fıkıh denilince tikel çözümler üretmeyi içeren bilgi ve etkinlik alanı (*furû*) anlaşılır olmuştur.”²⁷

Bir ilim dalı olarak fıkıha dair gerçekleşen tedvin hareketiyle kanun koyucu Allah'a ve O'nun kanunlarına tâbî topluma yönelik ilişkileri-sorumlulukları ayrıntılarıyla, delilleriyle kısaca insan-toplum hayatının tüm alanlarını kapsayacak şekilde öncelikle Kur'ân ve Sünnet kaynaklığında, özellikle fakîh/fukaha niteliğine sahip müelliflerce, farklı muhataplara hitap eden/edebilecek, çeşitli telif faaliyetleriyle ve yazın tarzlarıyla eserler kaleme alınarak zengin bir literatür meydana gelmiştir. Sonraki dönemlerde halktan/toplumun geniş kesiminden ziyade daha çok dinî yükseköğretimde ya da ihtisaslaşmada kullanılması amacıyla yazılan ve sistematik hale gelen, “klasik (küllî) fıkıh kitabı” olarak isimlendirilebilecek bu eserlerdeki²⁸ muhteva genel olarak ibâdât (temizlik, abdest, namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetlerle ilgili hususlar), muâmelât (alışveriş, vasiyet, miras, nikah gibi hak ve borç ilişkileri, problemler ve çözüm yolları) ve cinâyât/ukûbât (günah, sevap, helal, haram, had, kısas gibi ceza hukukuna dair meseleler-hükümler) şeklindeki tasnifle ele alınmıştır.²⁹

Klasik fıkıh kitapları özellikle İslamî ilimlerle uğraşanlar, derin bilgi sahibi olmak isteyenler için yazılmış ve bu kişiler tarafından okunmuş/okutulmuştur. Bunun yanı sıra tarihsel sürece bakıldığında -ihtiyaç faktörüyle- halk için görece daha basit, kolay anlaşılır, fazla detaylandırmadan, herkesin bilmesi gereken temel meselelerden, kaidelerden, kurallardan, normlardan müteşekkil, fikhî hususların zahirine ve batınına, hikmetlerine ya da sırlarına yer veren, muâmelât ve ukûbâta dair muhtevayı kısmen, ibâdâtı ise tamamen içeren eserler de telif edilmiştir.³⁰ Bu eserler isimlerinin içinde yer alsın ya da almasın -bilhassa Türkçe olarak Osmanlı toplumunda-³¹ ilmihal telif türü/tarzi şeklinde

²⁷ Komisyon, *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Mualla Selçuk vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013), “Fıkıh”, 1/252. Fıkıhın şerî amelî hükümlere dair konuları (*furû*) ihtiva eden bir ilim anlamında kullanılmasının yaygınlık kazanması ve *usûl-i fikhî*, *furû-i fikhî* ayrımı için ayrıca bk. Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1-2; Ahmet Akgündüz, “Furû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/ 249-250.

²⁸ Örnek eserler için bk. Ahmet Özel, “Fıkıh (Literatür-Klasik Dönem)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/14-22.

²⁹ Karaman, “Fıkıh”, 3.

³⁰ Fıkıh kitabı ve ilmihal farkları için ayrıca bk. Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 68-146; Merve Köse, *İlmihal Geleneğinde İçerik ve Yöntem* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 103-137.

³¹ Vurgunun yapılma nedeni; -şekil ve muhteva açısından benzer türde eserler kaleme alınmışsa da ilmihal terkinin Arap ve Fars dillerinde Türkçedeki gibi yaygın dinî literal anlamıyla kullanılmamasındandır. Terkip, “terim” anlamını daha çok Türkçede kazanmış ve Osmanlı'da bir telif türü faaliyetine konu olmuştur. Konuyla ilgili ayrıca bk. Hatice K. Arpağuş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002/1), 25-26, 28-32.

adlandırılmış ve terimleşmiştir.³² Böylelikle ilmihal bir nevi fıkıh ilminin bir alt kolunu da oluşturmuştur.

“İlm” ve “hâl”³³ kelimelerinden oluşan ilmihal terkibi (davranış(in)/durum(un)/hal(in) ilmi) mana itibarıyla, herhangi bir sahaya/konuya ilişkin temel bilgileri (hâl), kapasitesi nispetince mükellef bireyin bilmesini (ilm)³⁴ önermektedir/içermektedir.³⁵ Öte yandan telif faaliyetini de kapsar şekilde ilmihal kavram/terim olarak farklı sözlüklerde, dönem özellikleri ve şartları da yansıtılarak hemen hemen aynı şekilde tanımlanmıştır. Örneğin *Kâmûs-i Türkî*'de kavram: “Akâ'idin kavâ'id-i esâsiyye ve ibtidâ'iyyesi ile namâz, abdest vesâ'ir mu'âmelât-ı dîniyyeyi çocuklara öğretmeye mahsûs kitâb.”³⁶ anlamıyla tarif edilmiştir. Tarifte görüldüğü üzere, -kavramın terimleşmiş anlamıyla- *bilinmesi gerekenler* temel dinî muameleler/ameliyelerdir, bilgilerdir. Başka kaynaklardaki tanımlarda görülebilecek “... halka/topluma öğretmek için” gibi genel bir ifade yerine Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904) tarifinde “çocuklara öğretmeye mahsus kitap” ibaresiyle tahsise gitmiştir. Yazarın kavramı bu şekilde tahsis etmesi muhtemelen onun yaşadığı dönemde ilmihallerin, eğitim-öğretim kurumlarında kullanılması amacına ve çocukların öğreneceği şekilde işlev görmesinin hedeflenmesine binaen yazılmasından, “ders kitabı” mahiyetinde hazırlanmasından ötürüdür.³⁷ Ayrıca her Müslümanın öğrenmesi gereken namaz, abdest ve benzeri diğer ibadetlere dair bilgilerin yanı sıra temel akaid/inanç esaslarına da yer verilmesi ilmihaller ile fıkıh kitapları arasındaki farklılıklardan birine de işaret etmektedir. İlmihallerin muhtevasına bakıldığında inancın yanı sıra ahlakî esaslar da bu farklılığa eklenebilir bir unsurdur. Dolayısıyla helal, haram, mübah, mekruh vb. temel muhteva ile birlikte avlanmak, hayvan-

³² İlk dönem ilmihal türü veya sadece namaza dair konuları havi eserlerin adlarında “fıkhu'l- ..., ... fikh...” vb. tabirler bulunsa da ve bu husus ilmihalin fıkıh yerine kullanıldığını gösteriyorsa da çalışmada bu gibi tartışmalara girilmeyecek, “ilmihal türü” aşağıda yer verilen yaygın olarak tercih edilen anlamı ile ele alınacaktır.

³³ İlmihal terkindeki “hâl” kelimesi, zahiri yönüyle ya da dinî bir telif türüne işaret eden kavramdaki öğelerden biri olarak anlaşıldığı gibi “hâl ilmi” niteliğinden hareketle yapılan yorumlarla tasavvufi açıdan da ele alınmıştır. Dinî literal anlamlar esas alınarak edebî tür tespitinin yapılması amaçlanan çalışmada kelimenin buradan hareketle yapılan yorumları göz ardı edilmiştir. Öte yandan dinî literal anlamından ziyade ilmihali, aslî ve derin anlamını gösterdiği alan olduğu iddiasında bulunarak tasavvufa yaptığı vurguyla yorumlayan Gencer: “Günümüzde yanlış sanıldığı gibi ilmihal, bir bilgi türünü (discipline) belirtir, bir telif türünü (genre) değil.” ifadeleriyle kavramı tarafımızca kastedilenden farklı bir anlam ile değerlendirmiştir. Ayrıca bk. Bedri Gencer, “Osmanlı İslam Yorumu”, *Doğu Batı Dergisi* 14/54 (2010), 78-81.

³⁴ Özellikle: “İlim talep etmek/öğrenmek kadın ve erkek her Müslümana farzdır.” hadisi bağlamında “ilim” ve “ilmihal” lafızlarından ne anlaşılması gerektiğine dair değerlendirmeler için ayrıca bk. Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkıh Yönünden Değerlendirilmesi*, 33-40; Hatice K. Arpağuş, “Osmanlı Geleneksel İslâm'ın Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 329-336. İlmihallere Cibril hadisi olarak bilinen hadisteki iman, İslam ve ihsan formüle edilen kavramlar çerçevesinde de dikkat çekilmiştir. Ayrıca bk. Ali İhsan Akçay, “Manzum İlmihaller”, *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 270.

³⁵ Ayrıca bk. Arpağuş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu”, 28.

³⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 947.

³⁷ Nitekim Sâmî'nin yaşadığı dönem Tanzimat'tan sonrasına denk gelmektedir. Özellikle Tanzimat'tan sonra yeni eğitim kurumlarının kurulmasıyla Osmanlı literatüründe ilmihal tabiri *anlam* açısından bir dönüşüm geçirmiş ve daha ziyade ders kitabı ya da halkı (avam) bilgilendirme amacıyla telif edilen eserler için kullanılmıştır. Yazar da yaşadığı dönemde ilmihal tabirinden yaygın olarak ne anlaşılıyorsa sözlüğünde o tanıma yer vermiş olmalıdır.

lar/hayvan kesimi gibi yazıldığı dönemin şartlarını ve toplumun ihtiyaçlarını dikkate alan hususları da içerdiği görülebilmekle birlikte ilmihaller bir telif tarzı ve türü olarak; dil ve üslup yönünden açık-sade bir şekilde mükellefiyeti bulunanların mutlaka bilmesi gereken ibâdât, muâmelât, akaid/inanç ve ahlaka dair konuları, kendine özgü tarzda ele alan kitaplar³⁸ olarak tanımlanabilir.³⁹

Osmanlı'da İslam yorumu sentezinin unsurlarından biri⁴⁰ ve geleneksel İslam'ın temel kaynaklıklarından biri olduğu belirtilen ilmihale,⁴¹ tarihsel süreçte lugavî ve sadece bir/birkaç yönünü yansıtır şekilde farklı anlamlar yüklediği müşahede edilmektedir. Örneğin Ali (ö. ?) isimli nâzım, sadece amentü esaslarını ve kısaca İslam'ın şartlarını ele aldığı eserindeki:

Beyân idem ehemmin ‘ilm-i hâliñ
‘Ayân ide rumûzın bu maķâlin⁴²

beytinde, indirgemeci bir yaklaşım ve özel anlam yüklemesiyle ilmihal tabirini altı iman esasını kastederek kullanmıştır. Seyyidî ise (ö. 1110/1698-99'dan sonra?) Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Tarikat-i Muhammediyye* ve *Vasiyetnâme*'sinden mülhem olarak özellikle kötü ve iyi ahlakî esaslara yönelik konuları, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) akaide dair *Fıkhu'l-ekber*'ini ve Lütfullah Keydânî'nin (ö. 750/1349) namaz ibadetini ele aldığı *Fıkhu'l-Keydânî*'sini nazma aktararak, nüshaları genellikle aynı mecmua içinde yer alan bu metinlerle herkesin bilmesi gereken (farz) bilgileri havi bir "ilmihal kitabı" meydana getirmek istediğini ima ettiği:

Gitmesün yanından aşlâ nazm-ı dâ'î Seyyidî
‘İlm-i hâlüm cânibinde bulayım dirse reşâd

Evvelâ câmi‘ -durur ahlâķ-ı sū u ceyyidi
Herkes e farz olmas bābında aķvāl bī-‘idād

Fıķh-ı ekber Fıķh-ı Keydānī ‘Avāmil bi’t-tamām
Oğuz üç haķ altı şart dost olmağa kimdür sedād⁴³

³⁸ İlmihal geleneğinde içerik konusu için ayrıca bk. Köse, *İlmihal Geleneğinde İçerik ve Yöntem*, 37-43.

³⁹ İlmihal türü kitaplar genellikle bu muhtevadan oluşmaktadır. Sonraki dönemlerde değişik kitaplarda müelliflerinin tercihinine göre bu konularda eksiltmeye gidildiğine ya da peygamberlerin hayatları, kıssaları gibi konuların eklendiği de görülebilmektedir.

⁴⁰ Gencer, "Osmanlı İslam Yorumu", 78-81

⁴¹ Arpağuş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ın Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri", 331-336.

⁴² Zahir Süslü, "Ali Efendi'nin Manzûm İlmihâli", *International Journal of Economics, Politics, Humanities&Social Sciences* (2019) 2/3, 172. Süslü, manzumeyi çalışmasının girişinde: "Ali Efendi'nin manzûm olarak kaleme aldığı ilmihâl, kısa ve öz bilgilerden müteşekkil bir ilmihâldir." (s. 167) bilgisini vererek tanıtı ve makalesinin başlığını "Ali Efendi'nin Manzûm İlmihâli" olarak olduğunu dile getirmiştir (s. 171).

⁴³ Seyyidî, *Nazm-ı Fıkhu'l-ekber* (Amasya: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1705/3), 109b. Kütüphane tarafından eksik ve hatalı kaydedilen bu mecmua içinde yer almasa da Seyyidî'ye bir de hac ibadetini ele aldığı *Mensâsik-i Hac Manzûmesi* atfedilmektedir. Dolayısıyla ahlak, akaid, namaz ve hacca dair eserler kaleme alması, yazarın belki de -bazı sebeplerden yazamasa da ya

beyitlerinde ilmihale dair ahlak, akaid ve namaz (ibadet) konularını içerir bir anlam kodlaması yapmıştır. Ayrıca Tanzimat ve Meşrutiyetle beraber yeni eğitim kurumlarının açılması sonucu Osmanlı'da kullanılan ilmihal kavramının anlam değişikliğine/dönüşümüne uğradığı da belirtilmektedir.⁴⁴ İsimlerinde ilmihal tabiri geçsin ya da geçmesin “asker ilmihali, tarikat ilmihali, hanımlar ilmihali, ticaret ilmihali, aile ilmihali, namaz ilmihali, oruç ilmihali, zekat ilmihali, hac ilmihali” gibi ibâdât, muâmelât, akaid/inanç ve ahlak muhtevasının hepsinden ziyade sadece spesifik muhataplara ya da konulara odaklanan teliflerin üretilmesi bu anlam dönüşümünün boyutunu göstermektedir. Bazı teliflerin “Büyük İslam İlmihali, Tam İlmihal” ya da “Muhtasar İlmihal” gibi eseri özele indirgeyen, muhteva boyutunu niteleyen tabirlerle adlandırılmasının da ilmihal telif türünün geçirdiği dönüşümle bağlantılı olduğu söylenebilir.

Eserlerde rastlanan ilmihalin yukarıdaki gibi bir ya da birkaç yönüne vurgu yapan anlam yüklemelerinin günümüzdeki anlamla örtüşmediği dikkat çekmektedir.⁴⁵ Özel yüklenmiş anlamları bir kenara bırakılırsa ilmihal kavramı, en geniş dinî literal anlamı itibarıyla ve yaygın kullanımına da işaret edilerek: “*Kişinin kendisine, yaratıcısına ve çevresine karşı nasıl davranacağını belirleyen ve günlük ihtiyaçlarını temin eden asgarî müşterek dini bilgilerin toplamı/gündelik hayata dair dinî bilgiler manzûmesi; herkesin bilmesi gereken bilgileri içeren ilim*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁶ Bu tür bilgileri içeren kitaplar da ilmihal türü kapsamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla geniş ve yaygın kullanımı karşılayan, ihtiva ettiği konuları fazla olan teliflerin dışındaki -mesela sadece namazı ya da bir/birkaç fikhî konuyu ele alan- daha dar kapsamlı eserler, ilmihal teriminin bu çalışmada kastedilen anlamı ve kapsamı ile örtüşmemektedir.

3. Edebî Türler Kavşağında Şurût-ı Salâtlar

Klasik fıkıh kitaplarının ibâdât, muâmelât ve ukûbâta dair konuları ayrıntılı işleme ve bir nevi farklı bir kesime hitap etmesi; ilmihallerin bu konuları içermekle beraber telif türü, tarzı, üslubu yönünden fıkıh kitaplarından ayrılması ve temel denebilecek bilgilere yer vererek muhatap kitlenin/toplumun/halkın ihtiyaçlarına odaklanması ve bu yöndeki boşluğu doldurması; ŞS'lerin ise ilgili iki türden eserlerdeki sadece birkaç meseleyi ihtiva etmesi, bu üçlünün birbirlerinden ayrı/farklı bir konumda/başlık altında değerlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda ŞS ve edebî tür (muhteva, retorik, biçimsel düzen, sabitleme, kümeleme vb.) mefhumu noktasında dikkat edilecek en temel nokta; ortak konuya temas etmeleri yönüyle ilişkisi bulunmakla, bazı açılardan benzeşmekle birlikte⁴⁷ ŞS'lerin bu grup/cins içindeki en temel *ayırıcı vasfının* sadece namazla ilgili hususları ele almasıdır. Bundan dolayı kurulan teorik ze-

→ →
da günümüze ulaşmasa da- diğer ibadetlere yönelik de eserler kaleme alarak tam bir ilmihal türünde eser tertip etme düşüncesinde olabileceğini akla getirmektedir.

⁴⁴ Arpaguş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, 26.

⁴⁵ Bu gibi durumlarda ne yapılması gerektiği edebî türlere dair sorulabilecek sorular ve çözülmesi gereken problemler arasında yerini almaktadır. Ayrıca bk. Aynur, “Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler”, 61.

⁴⁶ Arpaguş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, 26; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “İlm-i hâl”, 247.

⁴⁷ Ayrıca bk. Aynur, “Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler”, 49.

min ve muhtevasının kapsamı çerçevesinde *amacının-işlevinin belirlediği bas-kın özelliğiyle* tanınabilecek ŞS, cinsten ayrılarak türe/alt türe mensubiyetini de gösteren bir şekilde daha spesifik ve farklı bir *sabite, teamüller kümesine* işa-ret etmektedir. Öte yandan modern tür teori kuramları işletilmeyip tür tespitin-de sadece yazma nüshası mevcut namaza dair bilhassa manzum telifler *şurût-ı salât/şurûtu's-salât, mukaddimetü's-salât* vb. terkiplerle başlıklandırılmıştır. Bu da edebî türün sınırlarının çizilmesi, parametrelerinin/ölçütlerinin belirlenmesi ya da isimlendirilmesi noktasında gelenekte ya da klasik literatürde kullanılan yaygınlaşmış tabirlerin/kavramların göz ardı edilmemesi, mümkünse de bu yaygın isimlendirmenin ön planda bulundurulmasını gündeme getirmektedir.

Bilinebildiği kadarıyla “ilmihalin” Osmanlı literatüründe fikhî konulara dair bir kitabın ismi olarak 16. yüzyıldan sonra (*Mızraklı İlmihâl*) yani ŞS/mukaddimetü's-salât kullanımlarına nazaran geç denebilecek bir tarihte yer almıştır ve bu tabire klasik dönem dinî eserlerin başlıklarında da çok fazla rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu durumun, sadece namaz ibadetiyle ilgili husus-ları içeren teliflerin, “fıkıh metinleri” ya da “ilmihal”⁴⁸ başlıklarının yerine dağı-nıklığa düzen verilerek “şurût-ı salât” olarak isimlendirilen müstakil bir edebî türün altında *değerlendirilmesi, toplanması, yasalaşması*, bu özellikleri taşıma-yan eserlerin *kapsam dışında bırakılması gerektiği görüşünü* desteklediği söy-lenebilir. Nitekim gerek ilk dönemlerde “ilim ve hâl” kelimelerinden ve: “İlim öğ-renmek kadın erkek her Müslümana farzdır.” mealindeki hadislerden hareketle yüklenen anlamı gerekse de kavramın terimleşmiş geniş dinî literal tanımı dik-kate alındığında herkesin bilmesi gereken dinî bilgilerin öğrenilmesini salık ve-ren ilmihal türü eserler, sadece namazı değil başka pek çok konuyu ihtiva et-mektedirler.⁴⁹

Öncelikle tür, tanım, ve muhteva açısından klasik fıkıh kitaplarının ya da ilmihallerin kapsamını karşılamadığı için ŞS'lerin ilgili türlerin literatür listele-rinde yer almaması gerektiği düşünülmektedir. Haddizatında fıkıh, ilmihal ve ŞS teliflerinin kesişim kümesini “namaz” teşkil etse de “edebî tür” teorisi ve ilgili türün sınırları çerçevesinde “fıkıh” üst başlığıyla; her ilmihal ve ŞS türü eserin fıkıhla ilgili eser olduğu fakat her fıkıh ya da ilmihal eserinin ŞS olmadığı öner-mesi yapılabilir. Farklı bir bağlamda söylene de konuyla irtibatlı olan Aktaş'ın: “(...) Aynı edebî tür içinde düşünülüp ele alınabilecek eserlerin tamamını oku-madan ve onların özelliklerini dikkate almadan söz konusu tür hakkında ka-

⁴⁸ Olmaması gerektiği düşünülse de şurût-ı salâtlara illa ki ilmihaller başlığı altında yer verilecekse de bu listede ayrı bir dallandırmaya gidilerek bu tür eserler, ilmihalin Tanzimat'tan sonra geçirdiği anlam dönüşümü olgusuyla bağlantılı olarak genelden ziyade “namaz ilmihali” gibi özel bir başlıkla ele alınabilir.

⁴⁹ İlmihalleri genel itibarıyla yaygın kullanımıyla ele alan, eserlerin muhtevasına da yer vererek kavramın sınırlarını çizen, anlam olarak neye işaret ettiğini aktaran ya da şurût-ı salât monografilerine ilmihal kapsamında yer vermeyen ve tarafımızca yapılan değerlendirmeleri de desteklediği düşünülen bazı çalışmalar için bk. Osman Güman, *XIX. Yüzyılda Nîmet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkıhı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 28-31; a. mlf. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 168-170; Ramazan Bozkurt, *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, 48-52

naat belirtme hakkına sahip miyiz? (...)"⁵⁰ ifadeleri, edebî türlerin tespitine dair genelde diğer türlerle özelde ise ŞS'lerle ilgili oluşturulan literatür listelerinde hangi özellikteki eserlerin yer alması/almaması noktasında bazı kriterleri göz önünde bulundurmanın önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda hem modern tür teorileri bağlamında edebî türleri yerli yerine oturtabilme/sabitleme adına hem de zaten edebî gelenekte sadece namaz ve namazla ilişkili hususları konu edinen eserlerin konumlandırılabilmesi ŞS türünün bulunması⁵¹ namaz dışında başka konuları da işleyen kısa ya da uzun telifler, klasik fıkıh kitapları veya ilmiyeler ile ŞS arasında bir ayrımın yapılmasını, literatür listelerinin de bu temel üzerine kurulmasını gerektirmektedir.

Konu, retorik ve biçimsel düzen unsurları çerçevesinde ve bu çalışmanın konusu bağlamında edebî türlere dair benzer bir *fark edişi*, *dikkat çekişi* ve *alakayı* içerdiği düşünülen Köksal'ın, -siyerle aralarındaki ilişkiden, kısmî muhteva ortaklığından ötürü- mevlidlerin⁵² tanımlanmasına, sınırlarının çizilmesine, kapsamının belirlenmesine, tespitinin yapılmasına dair sorduğu bazı sorular, edebî türlere dair tartışmalarda bazı problemlerin çözüme kavuşması adına önemli ve anlamlıdır. Buna göre ilgili sorularda Köksal: "Hz. Peygamber'in doğumuna yer veren siyerlerin (uzunluk/hacim); divanlarda, mesnevilerde Hz. Peygamber'in doğumundan bahseden ya da bizzat "Mevlid" olarak başlıklandırılan bölümlerin (müstakil eser olma özelliği); mesnevi nazım şekli dışında kaleme alınan mevlid manzumelerinin (nazım şekli); müstakil olarak Hz. Peygamber'in doğumunu konu edinen mensur eserlerin (yazım tarzı) ve Hz. Peygamber'in dışındaki şahısların doğumu etrafında yazılan metinlerin mevlid türü kapsamına alınıp alınamayacağını, alınabilirse neden alınabileceğini, alınmayacaksa bu ürünlerin hangi edebî tür kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini sorgulamaktadır."⁵³

Çalışma konusuyla kısmen alakası bulunduğu ve paralellik arz ettiği için burada hepsi yerine Köksal'ın birinci, ikinci ve dördüncü sorulara verdiği cevaplara yer vermek uygun olacaktır. Yazar ilk soruyu: "Birinde Hz. Peygamber'in tüm hayatının diğerinde ise kısmî siyer mahiyetiyle esasen sadece doğumu etrafındaki olayların konu edinilmesi, dolayısıyla *isim-anlam-fonksiyon bakımından ve kapsayıcı bir üst unsur olduğu görüşüyle gerek manzum gerek mensur olsun siyerlerin mevlid edebî türü kapsamında değerlendirilmeyeceği*" şeklinde cevaplamıştır. İkinci sorudaki cevabında: "Eser sahibinin ayrıca *isimlendirmesi*, ayrı bir başlıkla türü *vurgulaması* kaydını koyarak divan ya da mesnevilerdeki Hz. Peygamber'in doğumu ile ilgili kısımların mevlid olarak kabul edilmesinin

⁵⁰ Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1986), 102-103.

⁵¹ Ayrıca bk. Ali İhsan Akçay, "Manzum Şurûtu's-salâtlar/Salât-nâmeler", *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 277-282.

⁵² Benzer bir fark ediş, dikkat çekiş" ifadesindeki kasıtlara, ilgili çalışma sahibinin mealen: "Edebî türlere dair meselelerin üzerinde durulması gereğine dikkatleri çekmek adına, bugüne değin etraflıca üzerinde durulmayan bir konuyu, bazı sorular etrafında değerlendirerek "edebî bir tür olarak mevlid"den ne anlaşılması gerektiğinin tespitine çalışılacağını ve bazı araştırmalarda siyer müelliflerinin de mevlid yazarları arasında zikredildiğini dile getirmesi" örnek verilebilir. Ayrıca bk. Mehmet Fatih Köksal, *Mevlid-nâme* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 29.

⁵³ Köksal, *Mevlid-nâme*, 28.

bir yere kadar doğru olduğunu” belirtmiştir. Dördüncü soruyu ise: “Hz. Peygamber’in doğumunu konu edinen mensur teliflerin muhteva olarak mevlid sayılabileceğini fakat bu eserleri “mevlid muhtevalı mensur eser” kabul edip *gelenek çerçevesinde* mevlid türü içinde değerlendirmenin doğru olmayacağı” cevabını vermiştir.⁵⁴

Köksal, üzerinde durulmasının gerekliliğine vurguyla ve bir edebiyat nazariyesinin oturtulabilmesi adına ilgili meselelerin gündeme getirilmesinin, benzer soruların sorulmasının diğer edebî türler için de geçerli olabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda hem Köksal’ın ilgili telkininden/davetinden hem de türlerin tanımının yapılmasına, sınırlarının çizilerek sabitlenmesine, düzeninin verilmesine vb. dair görüşlerimizi desteklemesinden hareketle yukarıda cevabına yer verilen üç soru,⁵⁵ çalışmanın konusuna uyarlanarak klasik fıkıh kitabı, ilmihal ve ŞS'lere de yöneltilerek sorulup cevaplanabilir:

İlk olarak her ne kadar namaza dair konuları işleseler de *isim, tanım, anlam ve kapsam-hacim* açısından klasik fıkıh kitapları ve ilmihallerin ŞS edebî türü içinde değerlendirilemeyeceği açıktır. Klasik fıkıh kitabı ya da ilmihal sahibi yazar tarafından *bizzat ayrıca isimlendirilmeyen, ayrı başlıklarla ya da metin içinde gelenekte var olan ŞS edebî türünü vurgulamayan*, namazdan başka konuları da içerir nitelikteki yani koyulan kaydı karşılamayan eserlerin de ŞS kapsamına girmeyeceği söylenebilir. Ayrıca *muhteva* noktasından kapsama girse de edebî tekniklerin, sanatların, anlatımın (nazım, kafiye, dil üslup vb.) kullanılmadığı ya da çeşitli sebeplerle nazımın eğitimdeki faydası gözetilemediği için -ki nazımın dinî konuların öğretilmesinde önemli bir yeri vardır ve bazı edebî türler bu geleneğin yansımalarından doğmuştur- mensur telifleri de “namaz muhtevalı mensur eser/namaz risalesi” kabul edip *gelenek çerçevesinde* ŞS türü içinde değerlendirmek doğru olup olmayacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Söz gelimi dinî türlere dair yapılacak bir tasnifle bu eserlere, “namaz ile ilgili türler” şeklindeki bir üst başlık altında yer verilebileceği düşünülebilir.

Edebî türün tespitine ve literatürüne dair diğer bir husus; yine bazı çalışmalardaki eser listelerinde telif ŞS'lere dair özel bir başlıklandırmaya gidilmeyip yazım faaliyeti olarak telif ve tercüme ayrımının gözetilmemesidir. Örneğin Semerkandî'nin (ö. 373/983?) *Hizânetü'l-Fıkh*'ındaki namaza dair bölümler ve *Mukaddimetü's-salât*'ı, Keydânî'nin *Mukaddimetü's-salât*'ı/*Fıkhü'l-Keydânî*'si, Molla Fenârî'ye (ö. 834/1432) atfedilen *Şurût-ı Salât Risalesi*⁵⁶ ve Molla Hüs-

⁵⁴ Köksal, *Mevlid-nâme*, 29-33.

⁵⁵ Köksal'ın hangi metinlerin mevlid edebî türü kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine yönelik sorduğu üçüncü sorunun cevabına yer verilmeyip burada uygulanmaması, -mevlid ya da başka türlerde görülebildiği gibi- şurût-ı salâtların belli bir nazım şekliyle söylenmesinin/yazılmasının gerekip gerekmediğine dair tartışmanın olmaması sebebiyledir.

⁵⁶ Fenârî'nin torunu için yazdığı ifade edilen eserinin manzum tercümesine dair bir çalışma için bk. Aysun Çelik, “Molla Fenârî'ye Atfedilen Şurûtü's-Salât Adlı Eserin Manzum Tercümesi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi ESTAD* 3/1 (Şubat 2020), 25-57; Eserin eksik nüshaları esas alınarak yapılan iki çalışma için bk. Alim Yıldız, “Müellifi Meçhul Bir Şurûtü's-Salât Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2009), 175-187; Bilal Güzel, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Manzum Bir Namaz Risalesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/17 (Mart 2020), 23-68. Karşılaştırmalar sonucu; şurût-ı salâtların yer verildiği listeye Çelik ve Yıldız'ın çalışmalarına konu metinler, iki ayrı eser olarak değerlendirilip eklenmesine →→

rev'in (ö. 855/1480) *Dürerü'l-Hükkâm*'ındaki namazla ilgili bölümler gibi Arapça eserlerin/metinlerin Türkçe manzum tercümeleri de muhteva açısından tür kapsamına girmekle birlikte bu eserlere teliften ziyade "tercüme salâtnâmeler/şurût-ı salâtlar" şeklindeki tasnifle ayrı bir alt başlık altında yer vermenin uygun olacağı düşünülmektedir. Öte yandan Türk İslam edebiyatında namazla ilgili/ilişkili olsa da tam bir telif şurût-ı salât kapsamına girmediği düşünülen: Sa'dî Efendi'nin *Es'ile-i Süfî Ecvibe-i Sa'dî*⁵⁷ adlı soru cevap türündeki, namaza dair konulara sebep ve hikmet eksenli yaklaştığı risalesi,⁵⁸ Derviş Miskîn'in namazın ve bu ibadeti yapmanın önemine değindiği, beynamazları da eleştirdiği/zemmettiği *Namaz Manzumesi*,⁵⁹ Emirzâde Veliyyüddin Mar'aşî'nin tasavvufî bakış açısıyla abdestin sırlarına değindiği *Terceme-i Esrâr-ı Vuzû*⁶⁰ adlı manzumesi, Kütahyalı Sun'ullah-ı Gaybî'ye (ö. 1087/1676'dan sonra), Erzurumlu İbrâhim Hakkî'ya (ö. 1194/1789) ve Muhammed Nûru'l-Arabî'ye (ö. 1305/1887) atfedilen *Hudâ Rabbim Kasidesi*'ndeki⁶¹ iman-İslam, namaz, abdest, gusül ve teyemmümle ilgili kısım gibi bazı metinler bulunmaktadır. Namaz risalesi, namaz manzumesi, namaza dair konuları işleyen telif ya da tercüme manzumeler şeklinde tanımlanabilecek ve sayıları çoğaltılabilecek bu metinlerin de belki "namazla ilgili türler" şeklindeki tematik bir tasnifin alt başlığında ele alınmasının daha yerinde olacağı kanaatindeyiz.⁶²

→ →

rağmen inceleme yapılmaksızın farklı şurût-ı salât eseri kabul edilip aynı tercümenin farklı (eksik) nüshası esas alınarak bir makale daha yayımlandığı görülmüştür. Eksik olmakla birlikte bu makalede esas alınan, araştırma sonucu tek nüshasının tespit edilebildiği belirtilen nüsha ile örneğin Çelik'in çalışmasında kullandığı nüshalar ve çalışma esasındaki taramalar neticesinde tarafımızca da tespit edilen pek çok nüsha (örnekler için bk. Konya Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 3577/9; 42 Kon 2785/15; 07 El 56/2; 15 Hk 161/10) arasında sadece nüsha farkı denebilecek türden farkların bulunduğu anlaşılmıştır. Öte yandan dinî-edebî eserlerde üslup özelliği olarak muhatabın dikkatini çekmek ve de kafiye örgüsünü sağlamak amacıyla "ey ahî, ey tâlib, ey sahî, ey ..." gibi genellikle sıfat içerikli ve nidâya yönelik ibareler kullanılmaktadır. Bu bağlamda -Yıldız ve Çelik'in çalışmalarında müellifinin/müterciminin meçhul olduğu belirtilmekle birlikte-makalede, metnin tek bir yerinde geçen "ey sa'id" ifadesindeki "sa'id" sıfatı/kelimesi ile eser müellifinin kastedildiği düşünülmüştür. İlgili makale için bk. İdris Söylemez, "Said Efendi'nin Manzum Şurût-ı Salât Adlı Eseri", *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 14 (Ağustos 2021), 113-120. Sarioğlu ise farklı bir nüshadan hareketle eserin İbn Nüceym el-Mısrî Zeyneddin Ömer b. İbrâhim'e (ö. 970-71/1563) ait olduğunu belirtmiştir. Leyla Alptekin Sarioğlu, "Abdestin Sırları Hakkında Tasavvufî Bir Risale: Terceme-i Esrâr-ı Vuzû", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 286.

⁵⁷ Fatih Ramazan Süer, "Sa'dî Efendi'nin Es'ile-i Süfî Ecvibe-i Sa'dî Adlı Namaz Risalesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 467-502; Gülay Karaman-Nursel Cambaz, "Abdest ve Namazın Hikmetlerine Dair Mensur Bir Eser: Molla Sa'dî'nin (Sa'dî Efendi) Namaz Risalesi", *Prof. Dr. Mehmet Aslan'a Armağan*, ed. H. İbrahim Yenice-Mehtap Erdoğan Taş-Hakan Yekbaş (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019), 557-576.

⁵⁸ Esasında dolaylı da olsa abdest, gusül, teyemmüm, rükû, secde, tahiyât, vakitler gibi sadece namazla ilgili konuları ele alması bakımından, burada sayılan diğer manzumelerden farklı bir noktada durduğu düşünülen bu eser de şurût-ı salât kapsamında değerlendirilebilirdi. Fakat diğer yandan çalışmada yer verilen telif şurût-ı salâtlardan tertip/sistem, amaç, muhteva gibi yönleriyle farklılıklarının fazla olması münasebetiyle eser şurût-ı salât edebî türü kapsamına dâhil edilmemiştir.

⁵⁹ Muhammet Kuzubaş, "Derviş Miskîn'in Namâz Manzumesi", *Academic Social Resources Journal* 5/15 (2020), 351-360. Metnin bu çalışmada kullanılanlardan farklı bir nüshası için bk. *Mu'cizât-ı Nebî* (Ankara: Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10914/3), 308-317.

⁶⁰ Sarioğlu, "Abdestin Sırları Hakkında Tasavvufî Bir Risale: Terceme-i Esrâr-ı Vuzû", 283-306.

⁶¹ Bilal Kemikli, "Popüler Dinî Kültürümüze Dâir Bir Manzûme ve Üç Şair -"Hudâ Rabbim" Manzûmesi Etrafında Tartışmalar-", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/3-4 (2001), 492-500.

⁶² Örneğin Süer'in, yukarıda ismi geçen Sa'dî Efendi'nin eserine dair yaptığı çalışmasını ilimihal ya da

Standardın yakalanması adına ŞS türünün isimlendirilmesi meselesinin de edebî tür kapsamında ele alınması gereken konular arasında olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda mirâcnâme, akaidnâme, gazavatnâme, vahdetnâme gibi *tek bir isimle* anılan örneklerde görüldüğü üzere edebî tür/türler baskın, müstakil, spesifik olan muhtevalarından ve yazım tarzlarından hareketle isimlendirilmişlerdir. ŞS'ler ise zaman içinde kullanımı yaygınlaşan bu terkinin yanı sıra şurûtu's-salât, mukaddimetü's-salât, mukaddime-i salât, salât-nâme olarak da anılmaktadır. Geleneğin oluşmasına öncülük eden, türün ilk ya da kurucu örneklerinde, klasik biyografik, bibliyografik kaynaklarda, sonrasında da yazma eser kataloglarında, sadece namazla ilgili konuları işleyen eserin/eserlerin ŞS şeklinde isimlendirilmesinin/başlıklandırılmasının sebebi; muhtevalarının yanı sıra mukaddime/sebeb-i telif bölümlerinden sonra ya da doğrudan ilgili eserlerde ilk olarak şurût-ı salât başlığının gelmesi olabilir.⁶³ Şart kelimesinin çoğulu olan başlıktaki "şurût", ıstılahî olarak namaz ibadetinin eda edilebilmesi için gözetilmesi gereken dış şartlar anlamına gelmekte olup başlık altında altı, sekiz ya da dokuz madde halinde ilgili şartlar yani namazın *sadece bir yönü* ele alınmaktadır.⁶⁴

Türe verilen diğer bir isim olan mukaddimetü's-salât terkinindeki sunuş, bir hadisenin, sözün, kitabın başlangıcı, girişi, ön sözü, dibacesi vb. anlamlarına gelen "mukaddime" kelimesinin salât ile beraber kullanıldığında, edasından önceki hususlara işaret eder tarzda "namazın öncülü/öncülleri (abdest, teyemmüm, gusül, dışındaki şartlar vb.)" manasını taşıdığı söylenebilir. Namazın diğer yönlerini kapsamadığı için ilgili terkip, tam tanımını kapsamadığı için tüm hususlarıyla namazı konu edinen edebî türü isimlendirme noktasında yetersiz kalmaktadır.⁶⁵ Buradan hareketle türlerin tanımı, isimlendirilmesi, tespiti, sabitlenmesi gibi hususlara dair problemleri çözmeye katkı sağlamayı da amaçlayan çalışma vesilesiyle, farklı farklı isimler, özellikle de türün muhteva kapsamını anlam itibarıyla tam karşılamadığı düşünülen şurût-ı salât yerine, bu isimlerle de anıldığı söylenmekle birlikte özel olarak sadece namazla ilgili konuları ele aldıkları ve nazım tarzıyla yazıldıklarını belirtir şekilde, salât/namaz kelimesine genellikle manzum edebî türleri isimlendirmede kullanılan⁶⁶ nâme eki eklene-

→ →

şurût-ı salâtın ziyade "Sa'dî Efendi'nin Es'ile-i Süfî Ecvibe-i Sa'dî Adlı Namaz Risalesi" şeklinde başlıklandırılmasının ve bu tür manzumelerin ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerektiğini söylemesinin, tarafımızca dile getirilen hususları desteklemesi bakımından anlamlı olduğu düşünülmektedir. Süer, "Sa'dî Efendi'nin Es'ile-i Süfî Ecvibe-i Sa'dî Adlı Namaz Risalesi", 467.

⁶³ Örneğin İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları K0564/7 demirbaş numarasında kayıtlı eser, diğer başlıklara nazaran daha büyük puntoyla yazılmışsa da doğrudan şurûtu's-salât başlığı ile başlamakta ve bu başlığın altında sekiz madde halinde namazın şartları sayılmaktadır.

⁶⁴ İstılahî olarak ne manaya geldiğine dair açıklama yapılmasına karşın türü isimlendirmede en fazla tercih edildiği belirtilen şurût-ı salât terkinindeki "şurût" ya da bazı eserlerin başlıklarında görülen "şerâit" kelimesinin, "şartlar/koşullar" şeklinde sözlük anlamıyla ele alınabileceği ve terkipte namazın kılınabilmesi için gerekli olan dış ve iç şartların-davranışların kastedildiği yönünde bir itiraz gelebilir. Edebî türlerin tartışmalı noktalarına dair yapılabilecek yeni çalışmalara daveti amaçladığı için gelebilecek olası itirazın/itirazların farazî cevaplarına burada yer verilmeyecektir.

⁶⁵ "Şurût" lafzına dair açıklamalara gelebilecek itiraz gibi burada da tarihî süreçte "mukaddime" kelimesinin "(namaza dair) ön bilgiler" anlamının yüklenerek kullanıldığı yönünde bir itiraz getirilebilir.

⁶⁶ Bahir Selçuk, "Edebî Türler ve Tarzlar", *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, ed. Özer Şenödeyici (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 68.

rek bu türün *Salâtnâme* tabiri ile adlandırılması teklif edilebilir. Geleneğin kalıbını kırmak zor ve belki istenmeyecek bir durum olsa da ve yine gelenekte mensur şurût-ı salât telifleri bulunsa da standardı yakalamak, bilgi karışıklıklarını azaltmak ve edebî tür meselelerinde/problemlerinde yol almak adına bu gibi tekliflerin makul çerçevede tartışılmasının, üzerinde durulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlardan sonra “Fıkıhla ilgili türlere dair” yorumlanmaya, geliştirilmeye, tartışmaya açık olan şöyle bir tasnif denemesi⁶⁷ yapılabilir:

Tablo 1. *Fıkıh İle İlgili Türler Dair Tasnif Denemesi*

FIKIH İLE İLGİLİ TÜRLER	
Klasik Fıkıh Kitapları	İlimihaller
Şurût-ı Salâtlar/Salâtnâmeler	Menâsik-i Haclar-Hacnâmeler
Fazâilet-i Savmlar/Sıyâmlar- Ramazânîyyeler/Ramazânâmeler	Fetâvâ
Fikhî, Şer’î Kavâ’idler-Ma’lûmât-Mesâ’il-Mebâhis	Temizliğe, İbadetlere Dair Risaleler / Manzumeler

Fıkıhla ilgili bazı meseleleri işlemesi hasebiyle doğrudan “fıkıh metinleri” gibi genel bir başlık altındaki eserler arasında kendine yer bulabilecek olsa da türlere dair yapılagelen modern tasnif denemeleri de göz önüne alındığında ŞS'lere dair literatürün müstakil edebî tür kapsamında değerlendirilebilecek eserleri içerir şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda -türe dair daha derin ve kapsamlı taramalar sonucu namaz gibi ehemmiyetli konuda kaleme alınmış teliflerin ortaya çıkmasının⁶⁸ yüksek ihtimal olduğu düşünülmekle birlikte- Türk İslam edebiyatı alanında metinleri, metinleri-müellifleri tespit edilebilen: Ubeydullah Han'ın (ö. 946/1539) *Manzûmetü fî Hakki Mesâ'ili'l-Vuzû'* ve's-Salât (telif tarihi: 946/1539'dan önce, 156 beyit+1 rubai),⁶⁹ Selîm mahlasını taşıdığı ifade edilen şairin *Mukaddimetü li's-Salât* (telif tarihi: 16. yüzyılın ilk yarısı?, 160 beyit),⁷⁰ Halîf-i Mar'aşî'nin (ö. 998/1589-90?) *Ravzatü'l-Îmân*

⁶⁷ Yazım tarzı (manzum, mensur, manzum-mensur) ya da metin üretme biçimi/faaliyeti (telif, tercüme, şerh vb.) şeklinde dallandırmaların yer almadığı ve fıkıhın furû-i fıkıh anlamında kullanıldığı ilgili tasnif denemesi; daha önceki tasnif denemelerinde yer alan fıkıhla ilgili türler, edebî tür kapsamında değerlendirilecek, günümüzde mevcut, bilinen eserler ve bu eserlerin muhtevaları dikkate alınarak yapılmıştır. Ayrıca çalışma -temel itibarıyla merkezine almadığı içintasnif denemesinde eksik kalan, unutulmuş edebî türlerin bulunabileceğini veyahut yapılacak derin araştırmalarla fıkıh ile ilgili türlerin artmasının muhtemel olduğunu da söylemek gerekmektedir.

⁶⁸ Nitekim bu çalışmanın hazırlanma safhasında yapılan kütüphane taramaları sonucunda, gün yüzüne çıkmadığı, literatürde ismine yer verilmediği düşünülen iki tane manzum şurût-ı salât tespit edilmiştir.

⁶⁹ Eserin metni için bk. Ubeydî, *Manzûme fî Hakki Mesâ'ili'l-Vuzû'* ve's-Salât (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 5000/1), 1b-9a; Talip Yıldırım, “Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi-Hakk-ı Mesâil-i Vuzû”, *TÜBAR XIV* (2003), 127-164.

⁷⁰ Yusuf Yıldırım, “Selîm Mahlaslı Bir Şaire Ait Mukaddimetü li's-Salât İsimli Mesnevi”, *Recep Tayyip*

(telif tarihi: 986/1578, 1121 beyit),⁷¹ Mücellî'nin *Şurûtu's-Salât* (telif tarihi: 1016/1607-08, 95 beyit)⁷², Şeyh Yahya Aşî'nin (ö. 1061/1650-51?) *Manzûme-i Salât* (telif tarihi: 1061/1650-51'den önce, 103 beyit),⁷³ Hacı Sinan Efendi'nin (ö. ?) *Şûrût-ı Salât'ı* (telif tarihi: 1168/1754-55'den önce?, 259 beyit),⁷⁴ müellifi meçhul *Süleymânnâme* (telif tarihi: 1169/1756, 928 beyit),⁷⁵ müellifi meçhul *Şurût-ı Salât-ı Manzûm bi't-Türkiyyeti* (telif tarihi: 1169/1755-56'dan önce?, 219 beyit?), müellifi meçhul *Şurût-ı salât Manzûm* (telif tarihi: 1175/1761-62?, 86 beyit) ve Hilmî Efendi'nin (ö. 1200/1785-86) *Nazm-ı Nefîs* (telif tarihi: 1190/1776-77, 126 beyit)⁷⁶ adlı manzum Türkçe telif eserlerinin salâtnâme/şurût-ı salât edebî türü kapsamında değerlendirilebileceği söylenebilir.

Şekil ve muhteva açısından bakıldığında salâtnâme türüne giren eserlerin hepsi aruzla söylenmiş, biri hariç⁷⁷ mesnevi nazım şekliyle yazılmışlardır. Dinî-edebî eserler/türler kategorisine girmeleri ve aynı konuları, kaideleri, kuralları işlemeleri hasebiyle bu eserlerde dönem özelliklerine göre değişiklik gösterebilen dilin kullanıldığı, anlatımın ise benzer üsluplarla (talimî/didaktik) gerçekleştiği görülmektedir. Hepsini temelde namazla ilişkili konuları işlemelerinin yanı sıra sıra telif felsefelerinde bilgilendirme yapılması, ezberlenmesi sebebi-amacı-

→ →

Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (2015), 99-138; Duygu Kayalık Şahin, 18. Yy'a Ait Dinî Muhtevalı Bir Cönk (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 259-285.

⁷¹ Halil İbrahim Şener, *Halilî ve Ravzatü'l-İmân Mesnevisi (Giriş-Metin-Muhteva-Tahlil)* (İzmir: y.y., 1999); Harun Kırkıl, *Halil Hayatı Eserleri ve Ravzatü'l-İmân İsimli Eserinin Metin Tetkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Halilî-i Mar'aşî, *Ravzatü'l-İmân (Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, haz. Lütfi Alıcı-Gülcan Tandır Alıcı (Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2012).

⁷² İdris Söylemez, "Mücellî'nin Manzum Şurûtü's-Salâtı", *Artuklu Akademisi* 6/1 (Haziran 2019), 115-143.

⁷³ Zahir Süslü, "Mevlevî Şeyh Yahya Aşî ve Manzûme-i Salât'ı", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019), 134-145.

⁷⁴ Tam olan nüshasına bakıldığında eserin: "Kitabu Şurût-ı Salât Terceme-i el-Hâcî Sinân Efendi rahmetullâhi ʿaleyhi rahmeten vâsiʿaten" şeklinde başlıklandırıldığı görülmektedir. Fakat eser incelendiğinde herhangi bir kaynak metinden tercüme edildiğine dair emare bulunmamaktadır. Öte yandan eserin diğer nüshasında da tercüme ifadesini içeren bir başlık bulunmamaktadır. Dolayısıyla eser, tarafımızca telif olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁵ *Süleymânnâme (Manzûm Fıkıh Risalesi)*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi, 2575), 1a-38a. Eser hakkında bilgi için ayrıca bk. Zahir Süslü, *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Fıkıh Eserleri ve Ceceli Müftü İbrahim Efendi'nin Şâfi Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Efe Akademisi Yayınevi, 2019), 73-77.

⁷⁶ Çalışma esnasında şurût-ı salâtların nesirden nazma aktarmaya, yeniden yazıma, diliçi çeviriye ve bilhassa diller arası tercümelerde ya da telif-tercüme niteliğinde olabilecek eserlerde karşılaşılan "...dan Türkiye döndermek, muhtasar kılmak" gibi tabirlere yönelik tartışmaları bünyesinde barındırdığı görülmüştür. Bu hususta karşılaştırmalı olarak bakılması gereken ilk eserlerden birinin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan Molla Fenârî'nin eserine yapılan manzum tercüme olduğu da fark edilmiştir. Fakat burada sadece yukarıdaki ilgili tartışmalar çerçevesinde, eserlerin müstakil analizini-mukayyesini de kapsar şekilde daha detaylı çalışmaların yapılabileceğine ve bunun sonucunda gerekirse bazı teliflerin salâtnâme listesinden çıkarılabileceği ihtimaline dikkat çekmekle yetinmek durumundayız. Bu bağlamda -diğer salâtnâmeler ile mukayyesesi ve metin neşrinin yanı sıra ilgili konular, tartışmalar da dikkate alınarak Hilmî Efendi'nin *Nazm-ı Nefîs*'i üzerine tarafımızca bir makale hazırlanmaktadır.

⁷⁷ Mücellî, -her başlığı ayrı olarak değerlendirilirse- eserinin sebep-i telif başlığında gazel/kaside, ana konuların işlendiği kısımdaki bir başlıkta nazm, -mahlas geçtiği için- sondan bir önceki başlıkta gazel, diğer başlıklarda ise kıta nazım şeklini kullanmıştır. Eser üzerine çalışma yapan Söylemez mukaddimenin mesnevi, esas konunun işlendiği bölümlerin ise gazel tarzında kafiyelediğini ifade etmiştir. Söylemez, "Mücellî'nin Manzum Şurûtü's-Salâtı", 126.

gayesi-niyeti, öncelikle Allah'ın rızasına, Hz. Peygamber'in de şefaatine nail olmak, sonrasında ise hayır dua ile anılmak ümidi/temennisi/hedefi bulunan bu eserlerde ortak olarak: "namazın şartları, rükünleri/farzları, vacipleri, sünnetleri-adabı, müstehapları, mekruhları, namazı bozan şeyler, abdestin farzları, sünnetleri, müstehapları, edepleri-nafileleri, mekruhları, abdest alırken yasaklanan davranışlar, abdesti bozan şeyler, guslün farzları, sünnetleri, guslû gerektiren durumlar, ilgili meselelerin fikhî hükümleri" konuları bulunmaktadır. Yine çoğu namazla ilgili olmak üzere: "İman ve İslam'ın şartlarına dair bilgiler, taharet, tuvalet adabı, istincâ, istibrâ, istinkâ, hükümlerine göre abdest çeşitleri, teyemmüm, gusûl alınmasının sünnet olduğu durumlar, hayız, namazın vakitleri, ke Rahat vakti, ezan-kamet, farz ve sünnet rekatlar, namazın kılınış şekli açısından kadınların erkeklerden farklılık gösterdiği durumlar, sehiv secdesi, bu secdeyi gerektiren hususlar, tilavet secdesi, mesh" konuları ise eserlerde görülebilen farklı muhtevalar arasındadır. Hepsinde Hanefî mezhebinin esas alındığı⁷⁸ eserlerin müelliflerden bazıları işledikleri bu konularla ilgili yararlandıkları kaynakları/referansları zikrederken bazıları ise neleri kaynak edindiklerine dair doğrudan herhangi bir bilgi vermemişlerdir.

Müellifleri atıfta bulunmasa da ŞS türü eserlere pek çok fikhî eserin kaynaklık ettiği açıktır. İlgili eserlerin hepsi burada sayılamayacaksa da şekil, muhteva tertip vb. yönüyle hem Türkçe ilmihal hem de ŞS türündeki eserlere kaynaklık ettikleri ve ilk ilmihal telifleri arasında yer aldıkları belirtildiği için Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Mukaddimetü's-sâlat*'ı ve Keydânî'nin *Fıkhü'l-Keydânî*'si ile ilgili bazı açıklamalar yapmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda nüve olmaları ve örnek alınmaları dikkate alınarak ilk/öncü ilmihal türü telifler olarak gösterilen iki eser, isimlerinden de anlaşılacağı üzere başta öncülleri olmak üzere namazla ilgili meseleleri konu edinmektedirler.⁷⁹ Dolayısıyla bu eserler her ne kadar kaynak niteliğinde olsa da ilmihalden ziyade namaz risalesi mahiyetindedir. İlmihale yaklaştıran ya da ilmihal oldukları şeklindeki bir değerlendirme yapılmasının sebebi, bu eserleri kaynak olarak kullanan metinlerin, yapılan eklemelerle ilmihal türüne evrilmesi olsa gerektir. Nitekim Semerkandî'nin *Mukaddimetü's-salât*'ının tercümesi olarak nitelenen, fakat fazlaca konu eklemeleriyle, genişletmeleriyle tarafımızca da telife (özgün eser) ya da telif-tercümeyle daha yakın olduğu düşünülen⁸⁰ Kutbüddin İznikî'nin (ö. 821/1418) *Mukaddime*'si ilmihal türü kapsamında değerlendirilmesi gereken bir eser halini almıştır. Bu iki eserle birlikte yaygın kullanılan anlamıyla ilmihal niteliği taşıdığı söylenebilecek örneğin Abdülaziz Fârisî'nin Farsça *Umdetü'l-*

⁷⁸ Mukaddimesinde de belirtildiği üzere *Süleymânâme*'de konular Ebû Hanîfe ve Şafîî'nin (ö. 204/820) ihtilaf ettikleri hususlardan hareketle ele alınmıştır.

⁷⁹ Nitekim Semerkandî, namazın öncülleri ve namaza dair konuları fasıllar halinde işledikten sonra eserinin son kısmında örneğin kimlerin kıraat olmaksızın namazının caiz olacağı gibi bu ibadetle ilgili sorulabilecek sorulara, daha özel meselelere yer vermiştir.

⁸⁰ Konuyla ilgili ayrıca bk. Kerime Üstünova, "İlk Türkçe İlmihâl Mukaddime ve Yazarı Kutbüddin İznikî", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/31 (Kasım 2006-Ocak 2007), 179; Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 43; Reşat Öngören, "Kutbüddin İznikî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/485; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 80.

İslâm'ı -ki kaynak olarak alınan bu ve benzeri eserler de yeniden yazımlara konu olmuş ya da erek metinlerde eklemeler suretiyle genişletilmiştir- ya da sonraki dönemlerde Birgivî tarafından kaleme alınan *Vasiyyetnâme* gibi eserlerin ilmihal telif türüne daha doğrudan kaynaklık ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Semerkandî ve Keydânî'nin eserlerinin öncelikle ŞS türüne kaynaklık ettiği değerlendirilmesini yapmak daha mümkün gözükmemektedir. Ayrıca ŞS'lerin ilmihallerin öncüsü ve bu türdeki telif geleneğinin meydana gelmesinde etkili olduğuna dikkat çekilmesi de⁸¹ Semerkandî ve Keydânî'nin eserlerinin ilmihallere daha dolaylı bir kaynaklığının söz konusu olduğunu göstermektedir.

Son olarak türlerin sabitlenmesi, tespiti vb. konularından bağımsız, salâtnâmelerin tasnifine dair bir parantez açmak gerekirse; yukarıda adları zikredilen Halîf-i Mar'âşî'nin *Ravzatü'l-imân*'ının ve müellifi meçhul Süleymânnâme'nin, salâtnâme kapsamındaki konuları ihtiva etseler de türün diğer eserlerinden konuları tafsilatlı işlemleri yönüyle beyit sayısı/hacim açısından ayrı bir noktada durdukları dikkat çekmektedir. Mesela abdest, sular, taharet, iftitah tekbiri, kıyam, kıraat, rüku, secde, ka'de-i âhire vb. konularını tasvir bir şekilde detaylarıyla⁸² ya da abdestin, namazın farzları, vacipleri, sünnetleri gibi meselelere dair bazı hususları sadece madde madde saymak yerine tüm yönleriyle, Kur'an'dan, hadislerden getirdiği delillerle ve bazen Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Yûsuf gibi müctehidlerin ittifak ya da ihtilaf ettiği görüşlerine de yer vererek ele alması bakımından Halîf-i Mar'âşî'nin *Ravzatü'l-imân*'ı için günümüzdeki anlamıyla *Namaz İlmihali* mahiyetli bir eser benzetmesi yapılabilir. Bu bağlamda şayet varsa *Ravzatü'l-imân* ve *Süleymânnâme* ile benzer nitelikteki ya da ikisi kadar olmasa da türün diğer eserlerine nazaran namaza dair konuları bariz bir şekilde daha ayrıntılı işlediği görülen ve beyit sayısı fazla olan teliflerin gün yüzüne çıkması halinde bu teliflerin özelliklerinin, konuları nasıl ele aldıklarının vurgulanması, ihsas ettirilmesi adına tür özelinde; vasat/ortalama, orta hacimli ve hacimli salâtnâmeler şeklindeki bir tasnife gidilebileceği de yeri gelmişken söylenebilir.

Sonuç

Öncelikle şimdiki kadar tartışılmalı ve söylenegelen hususların kesinlik arz ettiği ya da son söz olduğu iddiasında değiliz. Söz gelimi gelenekte mensur şurû-ı salât isimli eserler de bulunmakla birlikte tarafımızca tür kapsamında değerlendirilecek eserlere yönelik manzum ve mensur ayırımı/tasnifine gidilmesi hususunun üzerinde tartışılması, modern tür teorileri/kuramları, edebîlik mefhumu ve teklif edilen/önerilen standart isimlendirme meseleleriyle de bağlantılı şekilde daha detaylı ele alınması gerektiği, bu çalışmanın son söz olmadığını gösteren örneklerden biridir. Yukarıda da belirtildiği üzere nesirden

⁸¹ Akçay, "Manzum Şurûtu's-salâtlar/Salât-nâmeler", 277-280.

⁸² Mesela Mar'âşî, iftitâh tekbiri başlığı altında "namaza başlandıktan sonra dünya işlerini haram kılmaktan dolayı tekbir lafzı "Allâhu Ekber" cümlesine "tahrîm" dendiğini; tekbirdeki lafzatullâh hemzesini med yaparak, "Ekber" kelimesini ise şeytanın isimlerinden biri olması münasebetiyle - bazen müezzinlerden duyduğunu belirterek- manası bilindiği halde "Ekbâr" telaffuzuyla okumanın küfre götürülecek derecedeki yanlışlığı" gibi ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.

nazma aktarma, yeniden yazım, diliçi veya diller arası tercüme, telif-tercüme gibi meseleler bağlamında şurût-ı salât kapsamında değerlendirilen eserlerin gerek birbirleriyle gerekse de bu eserlere kaynak olduğu bilinen ya da düşünülebiyecek metinlerle tüm yönleriyle karşılaştırılarak analizlerinin yapılması suretiyle ayrıntılı incelenmesi hususu da bir diğer örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla çalışmada temel olarak amacımız; güncel/modern ilmî teorileri ve tartışmaları da dikkate alarak öncelikle yapılan değerlendirmelerle genelde Türk İslam edebiyatı özelde ise bu sahaya ait edebî türlerle ilgili çalışmalara yönelik farklı bir pencere açabilmek, ezbere dayalı kalıplaşmış ifadelere, dolaşıma sokulan bazı hatalı bilgilere eleştirel yaklaşarak tutarlılık prensibi ve ilmî esaslar dâhilinde yeni şeyler söylemek, yerli yerinde kullanılması gereken kavramların karışmasına/karmaşasına, problemlili, karanlık, bulanık, gri noktalara dikkat çekmektir. Ayrıca bu gibi noktaları gündeme getirip aydınlatmaya çalışmak, bazı tekliflerde bulunmak, sonraki araştırmalara ve tartışmalara davet etmektir.

Çalışma temelde şurût-ı salâtlara dair araştırmalarda teorik zeminin bazen ilmihal kavramından hareketle kurulduğunun, müstakil bir edebî tür altında değerlendirilebilmesine rağmen şurût-ı salâtların bu kavram ile anıldığını/tanımlandığını fark edilmesinden doğmuştur. Bu durumun bir sebebinin; tarihsel süreç de dikkate alındığında -sözlük anlamı bir yana- ilmihal terkinin ve terkipte yer alan kelimelerin özellikle fıkıh, kelam tasavvuf ve edebiyat gibi ilim dallarında farklı anlamlandırılmaya, yorumlanmaya müsait olmasında aranabileceği ve konunun düğümünün bu gibi hususların aydınlatılmasıyla çözüleceği düşünülebilir. Dolayısıyla edebiyat özelinde; müstakil edebî tür kapsamında değerlendirilebilecek eserlerin teorisine ve literatürüne dair bilgiler verilirken şekil ve muhteva yapısı açısından hatlar çizilip sınırların olabildiğince belirginleştirilerek konu netleştirilmeli, gri noktalar ise yine kavram ve eser tahlillerinden yola çıkılarak açıklamalar ve örnekler eşliğinde, gerekirse farklı tasniflerle de gidilmek suretiyle ele alınmalıdır. Bu bağlamda şurût-ı salât/salâtnâme örneği verilecek olursa bir eserin muhteva yönünden sadece namaz ile ilgili konuları ele aldığı bariz, gelenekte de niceliği ve niteliğiyle müstakil edebî tür şemsiyesi altına alınabilecek derecede eserler kaleme alınmış iken ilgili metinlerin fıkıh gibi genel ya da başka telif türündeki bir literatür listesine eklenmesinin, bu metinlerle ilgili teorik zeminin başka kavramlarla kurularak bilgi/kavram karmaşası oluşmasının, gelişme aşamasındaki türlere dair teori veya tasnif çalışmalarını zorlaştıracağı kanaatindeyiz.

Türlere dair tartışmalar muhakkak devam edecektir. Bu tartışmalarda tasniften ziyade sınıflandırmayı yapabilmeye imkan verecek türlerin, geleneğin oluşmasını sağlayan metinlerden hareketle tanımlanmasına, tespit edilmesine öncelik verilebilir. Şekil ve muhteva yönüyle benzeşen, ortak paydalarda buluşabilen dolayısıyla problemleri bulunan türlere dair kavram çözümlenmeleri de bu noktada dikkate alınabilir. Haddizatında problemin, bu probleme kaynak olduğu düşünülen hususlardan çözülmeye başlanması tasniflere konu olabilecek türlerin tespitini ve tasnifini kolaylaştırabilir. Nitekim işin içindeki her araştırmacının kendince belirlediği tutarlı kriterlere göre bir tasnif yapabilmesi, bu

tasnife yine kendince bazı türleri dâhil etmesi mümkündür. Fakat bu tasnife dâhil edilecek edebî türlerin adlandırılması, tanımlarının, sınırları çizilerek tespitlerinin yapılması daha öncelikli olsa gerektir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Teşekkür / Thanks: Makaleyi taslak halindeyken okuyarak kıymetli görüşlerini, değerlendirmelerini ve eleştirilerini benimle paylaşıp çalışmanın gelişmesine, daha hatasız, eksiksiz ve iyi bir hale gelmesine katkıda bulunan Prof. Dr. Sadık Yazar ve Dr. Öğr. Üyesi Kübra Yılmaz'a gönülden teşekkür ederim. İlgili görüşler, değerlendirmeler ve öneriler genel itibarıyla dikkate alınmakla birlikte çalışmadaki olası eksiklikler, yanlışlıklar ve tashih edilmesi gereken kanaatler tarafıma aittir.

Kaynaklar

- » Açıl, Berat. "Bir Tür mü Tarz mı? Klasik Türk Edebiyatında Alegori". *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014/2), 145-167.
- » Ağca, Hüseyin. "Tür". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 6 cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006, 6/151-153.
- » Akçay, Ali İhsan. "Manzum İlmihaller". *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, 270-276.
- » Akçay, Ali İhsan. "Manzum Şürûtu's-salâtlar/Salât-nâmeler". *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, 277-282.
- » Akgündüz, Ahmet. "Fürû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/ 249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- » Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2014.
- » Aktaş, Şerif. *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1986.
- » Altuğ, Fatih. "Başka Türü Bir Yaklaşım Mümkün mü?" *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009, 32-45.
- » Ambros, Edith Gülçin. "Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009, 65-73.
- » Arpağuş, Hatice K. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Geçmiş ve Fonksiyonu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002), 25-56.
- » Arpağuş, Hatice K. "Osmanlı Geleneksel İslâm'ın Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.
- » Aynacı, Mediha. *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- » Aynur, Hatice. "Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009, 46-61.
- » Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tarzlarının Hikâyesi*. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- » Bozkurt, Ramazan. *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- » Canım, Rıdvan. *Eski Türk Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları 2010.
- » Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- » Çağbayır, Yaşar. *Ötügen Türkçe Sözlük*. 5 cilt. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2007.
- » Çelik, Aysun. "Molla Fenârî'ye Atfedilen Şürütü's-Salât Adlı Eserin Manzum Tercümesi". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi ESTAD* 3/1 (Şubat 2020), 25-57.

- » Ebherî, Esîrüddin. *İsâgüçî (Mantığa Giriş)*. inc.-thk.-çev. Hüseyin Sarıoğlu. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- » Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- » Gedik, Nusret. *Türk Edebiyatında Manzum Devriye*. İstanbul: H Yayınları, 2018.
- » Gencer, Bedri. "Osmanlı İslam Yorumu". *Doğu Batı Dergisi* 14/54 (2010), 61-95.
- » Gökalp, Haluk. "(Eski Türk Edebiyatında) Edebî Türler". *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2009, 291-473.
- » Güman, Osman. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 167-211.
- » Güman, Osman. *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkıhı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- » Güzel, Bilal. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Manzum Bir Namaz Risalesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/17 (Mart 2020), 23-6
- » Hançerlioğlu, Orhan. *Türk Dili Sözlüğü*. 6 cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- » İsen, Mustafa. "Türler", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ed. Mustafa İsen. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- » İz, Fahir - Kut, Günay. "Dîvân Edebiyatında Nazım Türleri-Dîvân Edebiyatında Nesir Türleri". *Büyük Türk Klasikleri*. 14 cilt. İstanbul: Ötügen Neşriyat-Söğüt Yayıncılık 1985, 1/243-252.
- » Kara, Mustafa. "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 29-58.
- » Karaman, Gülay - Cambaz, Nursel. "Abdest ve Namazın Hikmetlerine Dair Mensur Bir Eser: Molla Sa'd'ın (Sa'dî Efendi) Namaz Risalesi". *Prof. Dr. Mehmet Aslan'a Armağan*. ed. H. İbrahim Yenice-Mehtap Erdoğan Taş-Hakan Yekbaş. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019, 557-576.
- » Karaman, Hayrettin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- » Kemikli, Bilal. "Popüler Dînî Kültürümüze Dâir Bir Manzûme ve Üç Şair -"Hudâ Rabbim" Manzûmesi Etrafında Tartışmalar-". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/3-4 (2001), 492-500.
- » Kırkıl, Harun. *Halîl Hayatı Eserleri ve Ravzatü'l-İmân İsimli Eserinin Metin Tetkiki*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- » Kiremitçi, Ferdi. "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin". *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54 (2015), 313-352.
- » Komisyon. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. ed. Mualla Selçuk vdğ. 2 cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013.
- » Köksal, Mehmet Fatih. *Mevlîd-nâme*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- » Köse, Merve. *İlmihal Geleneğinde İçerik ve Yöntem*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- » Kuzubaş, Muhammet. "Derviş Miskîn'in Namâz Manzûmesi". *Academic Social Resources Journal* 5/15 (2020), 351-360.
- » Levend, Ağah Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Baskı, 1998.
- » Maraşî, Halîl-i. *Ravzatü'l-İmân (Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. haz. Lütfi Alıcı-Gülcan Tandır Alıcı. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2012.
- » Mu'cizât-ı Nebî. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10914/3, 145-317.
- » Öngören, Reşat. "Kutbüddin İznîkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- » Özel, Ahmet. "Fıkıh (Literatür-Klasik Dönem)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/14-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- » Özyıldırım, Ali Emre. "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeştî". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler Bildiriler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009, 135-165.
- » Selçuk, Bahir. "Edebî Türler ve Tarzlar". *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. ed. Özer Şenödeyici. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015, 67-158.
- » Seyyidî. *Nazm-ı Fıkıh-i ekber*. Amasya: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1705/3, 109b-148b.
- » Söylemez, İdris. "Mücellî'nin Manzum Şurûtü's-Salâtı". *Artuklu Akademi* 6/1 (Haziran 2019), 115-143.
- » Söylemez, İdris. "Said Efendi'nin Manzum Şurûtü's-Salât Adlı Eseri". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 14 (Ağustos 2021), 113-120.

- » Süer, Fatih Ramazan. "Sa'dî Efendi'nin Es'ile-i Sûfî Ecvibe-i Sa'dî Adlı Namaz Risalesi". *Di-
van Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 467-502.
- » Süleymânâme (Manzûm Fıkh Risalesi). İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi,
Reşid Efendi, 2575, 1a-38a.
- » Süslü, Zahir. "Ali Efendi'nin Manzûm İlmihâli". *International Journal of Economics, Politics,
Humanities&Social Sciences* 2/3 (2019), 165-183.
- » Süslü, Zahir. "Mevlevî Şeyh Yahya Aşî ve Manzûme-i Salât'ı". *Batman Üniversitesi İslami
İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019), 134-145.
- » Süslü, Zahir. *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Fıkh Eserleri ve Ceceli Müftü İbrahim
Efendi'nin Şâfi Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2019.
- » Şahin, Duygu Kayalık. *18. Y'a Ait Dinî Muhtevalı Bir Cönk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).
- » Şemseddin Samî. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- » Şener, Halil İbrahim. *Halilî ve Ravzatü'l-imân Mesnevisi (Giriş-Metin-Muhteva-Tahlil)*. İzmir:
yey., 1999.
- » Tarlan, Ali Nihat. *Metinler Şerhi'ne Dair*. İstanbul: Sühulet Basım Evi, 1937.
- » Tatcı, Mustafa. "İslâmî Türk Edebiyatında Türlerle İlgili Bazı Mes'eleler". *Edebiyattan İçeri*.
Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, 1-8.
- » TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. "Tür". Erişim 15 Mayıs 2022. <https://sozluk.gov.tr>.
- » Ubeydî. *Manzûme fi Hakki Mesâ'il-i Vuzû ve's-Salât*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi,
5000/1, 1b-9a.
- » Üstünova, Kerime. "İlk Türkçe İlmihâl Mukaddime ve Yazarı Kutbüddin İznîkî". *Akademik
Araştırmalar Dergisi* 8/31 (Kasım 2006-Ocak 2007),175-187.
- » Wellek, René - Warren, Austin. *Edebiyat Teorisi*. çev. Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi
Kitabevi, 4. Baskı, 2005.
- » Yıldırım, Talip. "Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi-Hakk-ı Mesâil-i Vuzû". *TÜBAR XIV* (2003), 127-
164.
- » Yıldırım, Yusuf. "Selîm Mahlaslı Bir Şaire Ait Mukaddimetü li's-Salât İsimli Mesnevî". *Recep
Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2015), 99-138.
- » Yıldız, Alim. "Müellifi Meçhul Bir Şurûtü's-Salât Mesnevisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2009), 175-187.